कथमेकं सदसद्रूपम् ? इति । अथाभेदः, ततः स...
रेकत्वम्, एकस्माद्धर्मिणोऽभिन्नत्वात्, तत्स्वरूपवद्;
कथमेकं सदसद्रूपम् ? इति । धर्मिणो वा भेदः...
रभिन्नत्वात्, तत्स्वात्मवत्; इत्थमपि कथमेकमुभयरूपम्
अथ भेदाभेदः, अत्रापि येनाकारेण भेदः तेन भेद एव?
चाभेदः तेनाभेद एव? तदेवमपि नैकमुभयरूपम्; अथ
कारेण भेदस्तेनैवाभेदः, येनैव चाभेदः तेनैव भेदः
एतदप्यचारु, विरोधात्; तथाहि—यदि येनाकारेण
कथं तेनैवाभेदः ? अथाभेदः, कथं भेदः ? इति । अथ
...प्याकारेण भेदः, तेनापि भेदश्चाभेदश्च, इत्युभयम् ?
चाभेदः, तेनाप्यभेदश्च भेदश्च, इत्युभयमेव ? अत्रापि
...रेण भेदः, तेन भेद एव; येन चाभेदः, तेनाभेद एव;
तदेवावर्तते ।

किं च, ...
इह धर्मधर्मिणोर्धर्मधर्मितया भेदः, स्वभावतः पुनरभेदः;
भावतोऽपि हि तयोर्भेदेऽङ्गीक्रियमाणे परस्परतः
पदार्थद्वयमेवाङ्गीकृतं स्यात्, न पुनरेकं द्विरूपम्;
तदत्रापि निरूप्यते,—न ह्यनादिनिस्वभावभेदयोर्धर्म
धर्मधर्मितयाऽपि भेदो युज्यते । तथाहि—यदि यो धर्म...

१. एकमिति न स्यात्, अभेदहेतुत्वात्तस्य । २. अभेदो हि द्वि...
वति । सत्त्वासत्त्वधर्मौ धर्मिणा सह भिन्नौ विद्येते ? आहोस्विद्धर्मी
सत्त्वधर्माभ्यां सह भिन्नो भवति ? इति विकल्पद्वयं निराकरोति,
धर्मिणो धर्मावभिन्नौ चेत् । ४. धर्मिणोरभेदे सति एकेन धर्मिणाऽ...
सत्त्वासत्त्वयोर्धर्मयोरेकत्वं स्यात् । ५. धर्मिस्वरूपवत् । ६. एकमे...
तद्, इति भावः । ७. वाशब्दः पक्षान्तरसूचकः । अथ वा
...णोरभेदे सति धर्मिणः पक्षस्यापि सत्त्वासत्त्वाभ्यां धर्माभ्यां द्वाभ्यां...
दात् । ८. धर्म° । ९. एकमिति न स्यात्, किं तूभयमेव स्या...
१०. धर्मधर्मिणोः । ११. भेदाभेदाङ्गीकारे तत्रापि पूर्वोक्तदोषानतिक्रम
१२. प्रकारमनन्तरया वा । १३ नियतस्वरूपतया । १४. वस्तु
१५. धर्मधर्मिरूपम् । १६. वस्तु । १७. धर्मधर्मिनियतरूपतया ।
वस्तुस्वरूपः ।

…वः, स एव धर्मिणोऽपि ? एवं सति असौ धर्मी धर्म एव स्यात्, …स्वभावत्वात्, धर्मस्वरूपवत्; धर्मो वा धर्मिस्वभावाव्यतिरि- …त्मातमूर्तिर्धर्मिमात्रमेव स्यादिति ? ततश्चैवं धर्मधर्मिणोः स्व- …वभेदाभावादनेकान्तिकभेदो कथं भेदनिमित्तं भवतः ? …ति । न च स्वभावतोऽपि तयोर्भेदाभेदकल्पना युक्ता, पूर्वो- …दोषानतिवृत्तेः ॥

भेदो वा स्यादभेदो वा द्वयं वा धर्मधर्मिणोः ।
भेदेनैकमनेकं स्या-दभेदेऽपि न युज्यते ॥ १ ॥
द्वयपक्षोऽपि चायुक्तो विकल्पानुपपत्तितः ।
तेनानेकान्तवादोऽय-मज्ञैः समुपकल्पितः ॥ २ ॥

किं च;—सर्वेषामेव विरुद्धधर्माध्यासितयः, न च सदस- …त्त्वं वस्तु संवेद्यते, उभयरूपस्य संवेदनस्याभावात्; तथाहि- …ताक्षजे विज्ञाने सदसत्त्वे प्रतिभासेते, असत्त्वस्याकोपितरूप- …त्वे वाऽसत्त्वविरोधात्, तथानुभवाभावाच्च ॥

न च कार्यद्वारेणापि सदसद्रूपं वस्तु प्रतिपत्तुं शक्यते … …नोभयरूपं कार्यमुपलभ्यते; न च तत्कार्यकरणे प्रवर्तमानं … …दाकारेण करोति, केनचित्र करोति, एकस्य … …त्; सर्वात्मना च करणे तद्वीजरूपमेव स्यात्; … …स्यचिदपि कारणं भवितुमर्हति, अभावैकान्तविरो… …

१. स्वरूपाभेदात् २ एकमनेकं न युज्यते, … …र्णाः । ४. अरूपानुपलक्षणमिदम् । ५. … …कार्यमत्र सजातीयम् । ७ इह मृत्पिण्ड … … …पगत । तत्र न कार्यद्वारेणावबोद्धुं शक्यं … … …हि समानजातीयं कारणेन सह … … …र्थ । न च कार्यं घटादि मृदः … … …न्य प्रत्यक्षत एवोपलम्भात्, … …
…१. वस्तु । ११. सदसद्…

च विभ्रमदरिद्रं स्यात्; ततं एव कटककुण्डलाद्युत्पत्तेः; न च
'तस्मान्निरुपाख्यतयाऽविशिष्टात् कस्यचिदेव भाव', न सर्वस्य'
इति वक्तुं युज्यते, हेत्वभावात्। अतः श्रद्धागम्यमेवेदं सद
सद्रूपं वस्तु, इति । तथा चोक्तम्—

न च प्रत्यक्षसंवेद्यं, कार्यतोऽपि न गम्यते ।
श्रद्धागम्यं यदि परं वस्त्वेकमुभयात्मकम् ॥ १ ॥

इति प्रथमपूर्वपक्षः ॥ १ ॥

एतेन नित्यानित्यमपि प्रत्युक्तमेवमवगन्तव्यम्, विरोधा
देव । तथाहि—अप्रच्युतानुत्पन्नस्थिरैकस्वभावं नित्यमाख्या
यते, प्रतिक्षणस्थितिधर्मकं चानित्यमिति । ततश्च यदि
नित्यम्, कथमनित्यम्? अनित्यं चेत्, कथं नित्यं? इति।
स्यादाशङ्का–'न हि कूटस्थनित्यतया नित्यं द्रव्यमभ्युपगम्य
तेऽस्माभिः, परिणामिनित्यताभ्युपगमात्; किं तु पूर्वोत्तरक्षणप्र
विभागेन प्रबन्धवृत्त्या । न ह्ययं पर्यायाणामिवोच्छेदः, तद्रू
पेण सर्वाप्रतीतेः । पर्याया एव हि पर्यायरूपेण निवर्तन्ते,

१. अभावादेव । २. अभावात् । ३. मृदादेरिव घटादेः । ४. मृदादेरिव घटादौ प्रतिनियतधर्मत्वभावेन । ५. एकत्रानेकविरुद्धधर्माध्यासयोगेन । ६. अप्रच्युतो निवृत्तिस्वभावतयाऽनुत्पन्नः सदाभावेन स्थिर, एकरूपतया एकः स्वभावो यस्य । क्षणस्थितिस्वभावमपि एकस्वभाव स्यात्, तद्व्यवच्छेदार्थं स्थिरग्रहणम् । स्थिरैकस्वभावमपि मुक्तवस्तु वैशेषिकैरभ्युपगम्यते, तद्व्यवच्छेदायानुत्पन्नेति । अनुत्पन्नस्थिरैकस्वभावमपि स्वध्वस्तुसमय भावत् वैशेषिकैरभ्युपगम्यते (घटप्रागभावादिः), तद्व्यवच्छेदायाप्रच्युतेति । ७. स्वभावेन । ८. एकरूपतया । ९. मीमांसक वैशेषिकैः [illegible] । १०. पूर्वोत्तरक्षणयोः प्राक्तनाग्रतनक्षणयोर्नारकमनुष्यपर्याययोः परस्परं वा प्रविभागोऽन्यत्वमेकत्वं, तेनोपलक्षिता या प्रबन्धवृत्तिः सं[तानेन] [illegible] तथा नित्यत्वमाख्यायते जैनैः । ११. [illegible] । १२. पूर्वोत्तरक्षणप्रविभागेन द्रव्यरूपेण । १३. उच्छेदेन । १४. [illegible]

न तु द्रव्यम्; इति नित्यमभ्युपगम्यते[1]॥

इयमप्ययुक्ता, यस्मात्, पर्यायेष्वपि नित्यता न संभवति, पर्यायव्यतिरिक्तस्य[2] द्रव्यस्यासिद्धेः; तथाहि—न पर्यायव्यतिरिक्तं द्रव्यमस्ति, तथानुभवाभावात्, व्यतिरिक्तभावे वा, अनेकरूपैकवस्तुवादहानिप्रसङ्गः। तथा चोक्तम्—

पर्याया भेदिनो नित्यं द्रव्यं स्यात्तत्स्वरूपवत्।
स्याद्वादविनिवृत्तिश्च नानात्वे संप्रसज्यते॥ १॥

व्यतिरिक्ताव्यतिरिक्तपक्षस्तु विरोधाघातत्वादनुद्घोष्य एव॥

इति द्वितीयपूर्वपक्षः ॥ २ ॥

एतेन सामान्यविशेषरूपमपि प्रतिक्षिप्तमवगन्तव्यम्। तथाहि—एकं सामान्यम्, अनेके विशेषाः; तथा नित्यं सामान्यम्, अनित्या विशेषाः; तथा निरवयवं सामान्यम्, सावयवा विशेषाः; तथा अक्रियं सामान्यम्, सक्रिया विशेषाः; सर्वगतं सामान्यम्, असर्वगता विशेषाः। ततश्च तद्यदि सामान्यरूपम्, कथं विशेषरूपम्? विशेषरूपं चेत्, कथं सामान्यरूपम्? इति।

किं च;—सामान्यविशेषोभयरूपत्वे सति वस्तुनः सकललोकप्रसिद्धसंव्यवहारनियमोच्छेदप्रसङ्गः; तथाहि—विषमोदककर्पूरकर्कादिद्रव्यवर्त्यपि नानास्वभावमेकं सामान्यं वर्तते। ततश्च न विषं विषमेव, मोदकाद्यभिन्नसामान्याव्यतिरेकात्; नापि मोदको मोदक एव, विषाभिन्नसामान्याभेदात्॥

---

१. न हि पिण्डशिवकादिव्यतिरिक्तं मृद्द्रव्यमनुभूयते। २. पर्यायेभ्यो द्रव्यस्य। ३. पर्यायस्य तावत्। ४. पर्यायद्रव्ययोः। ५. नित्यानित्यनिराकरणेन। ६. भेदाश्च। ७. आदिशब्दाद्गादिः। ८. भेदः। ९. घृतादि। १०. मोदकस्य। ११. इतरेतराभिन्नसामान्यभेदेन।

किं तर्हि उभयमपि उभयरूपम्? । ततश्च विषार्थी विषे प्रवर्तेत मोदके च, एवं मोदकार्थ्यपि मोदके विषे च । लोकश्च विषार्थी विष एव प्रवर्तते, न मोदके; मोदकार्थ्यपि मोदक एव, न विषे; इत्यस्य नियमस्योच्छेदः स्यात् । तथा च विषे भक्षिते मोदकोऽपि भक्षितः स्यात्, मोदके भक्षिते विषं भक्षितं स्यात्; तथा च सति प्रतीतिविरोधः स्यात् । एवं क्षीरमपि न क्षीरमेव, कर्काद्यनर्थान्तरभूतसामान्याऽव्यतिरेकात्; कर्कोऽपि न कर्क एव, क्षीराद्यव्यतिरिक्तसामान्याव्यतिरेकादेव । ततश्च इहापि क्षीरार्थी न क्षीर एव प्रवर्तेत, अपि तु कर्केऽपि; एवं कर्कार्थ्यपि न कर्क एव, किं तर्हि? क्षीरेऽपि। न चेत्थमनियमेन प्रवृत्तिर्दृश्यते ।

स्यादेतत्,–"विषादिषु विशेषरूपताप्यस्त्येव, सा तदर्थिनो नियमेन प्रवृत्तेर्बीजम्, तद्भक्षणे च नान्यभक्षणं स्यात्; इति" ॥

एतदयुक्तम्, विकल्पानुपपत्तेः; तथाहि—विषादिषु विशेषरूपता मोदकादिविशेषरूपव्यावृत्ता वा स्यात्? स्वरूपनियता वा? । न तावन्मोदकादिविशेषरूपव्यावृत्ता, तदनर्थान्तरभूतसामान्याव्यतिरेकात्; व्यतिरेके चोभयरूपवस्तुवादहानिप्रसङ्गात्; व्यतिरिक्तस्य तिरस्कृतपक्षस्य च विरोधेन तिरस्कृतत्वात् । नापि स्वरूपनियता, मोदकादिविशेषसामान्यानर्थान्तरत्वात्; तदर्थान्तरत्वे च सैव विशेषरूपता अर्थक्रियार्थिप्रवृत्तिविषयत्वाद् परमवस्तु, तदन्यविशेषसामान्यलक्षणस्य अवस्तुत्वात्; सैव च तादृशी नास्त्येवास्ति, अर्थिनः प्रवृत्त्यभावात् । इत्यलमुभयरूपवस्तुवादाभिमान ॥

तथा चोक्तम्—

१ विषमोदकयोः । २. सामान्यविशेषोभय[illegible] । ३. [illegible] । ४ अनुभव ५. विषार्थिनः । ६. [illegible] प्रवर्तेत । ७. विषादि । ८. मोदकादि । ९. [illegible] । १०. [illegible] ।
[illegible] । ११. अर्थिनः ।

प्रवृत्तिनियमो न स्याद् विषादिषु तदर्थिनः ।
मोदकाद्यपृथग्भूत—सामान्याभेदवृत्तिषु ॥ १ ॥

भेदे चोभयरूपैक–वस्तुवादो न युज्यते ।
भेदाभेदविकल्पस्तु विरोधेनैव बाधितः ॥ २ ॥

विशेषरूपं यच्चेष्टं तत्प्रवृत्तेर्नियामकम् ।
साध्वेतत्, किन्तु वस्तुत्वं तस्यैवेत्यं प्रसज्यते ॥ ३ ॥

तथा परेणाप्युक्तम्,—

सर्वस्योभयरूपत्वे तद्विशेषनिराकृतेः ।
नोदितो दधि खादेति, किमुष्ट्रं नाभिधावति ? ॥१॥

यथाहि–उष्ट्रेऽपि स्याद्दधि, नापि तं पयोऽष्ट्र, येनान्योऽपि स्यादुष्ट्रः । तथा दध्यपि स्यादुष्ट्रः, नापि तदर्थं दधि, येनान्येऽपि स्यात् । तदेवमनयोरेकस्यापि कस्यचित्तद्रूपभावस्याभावात्–स्वरूपस्य चाऽतैद्धावितः स्वनियतस्याभावात् न

१. भेदे सामान्यादेर्व्यावृत्तिपक्षे । २. द्वयस्यापि प्रत्येकमेवैकत्वात् । ३. सामान्यविशेषयोः । ४. विषादिषु । ५. विषादिविषयायाः । ६. विशेषस्य । ७. सामान्यविशेषरूपत्वे । उभयग्रहणमनेकान्तोपलक्षणम् । ८. अस्मिन् सति किम् ? इत्याह–'तद्विशेष॰' उष्ट्र उष्ट्र एव, न दधि, दधि दध्येव, नोष्ट्रः इत्येवंरूपस्य विशेषस्य ॥ ९. पुरुषः । १०. खादितुम्, इति शेष । ११. केनचित्प्रकारेण । १२. उष्ट्र एव । १३. कारणन । १४. दध्यादि । १५. दध्येव । १६. कारणेन । १७ उष्ट्रादि । १८. एतेन 'सर्वस्योभयरूपत्वे' इति पद व्याख्यानम् । १९. 'तद्विशेषनिराकृतेः' इत्येतत् 'तदेवमनयो.' इत्यादिना व्याचष्टे । २०. उभयथा हि दध्युष्ट्रयोर्विशेषः स्यात्, दधिरूपाभावो वोष्ट्रे भवेत्, उष्ट्रस्वरूप वा दध्यगुभविन्युष्ट्रस्वरूप एव नियत स्यात् । एव दध्यपि वाच्यम् । आद्यस्य तावदाभव 'तद्'इत्यादिना द्वितीयस्य च 'स्वरूप'इत्यादिना कथ्यते । २१ दध्न उष्ट्रस्य वा ।

कश्चिद्विशेषः, इति । ततश्च दधि खादेति चोदितः उष्ट्रमपि खादेत् ॥

अथास्त्यतिशयः कश्चिद्, येन भेदेन वर्तते ।
स एव दधि सोऽन्यत्र नास्तीत्यनुभयं परम् ॥ १ ॥

अथानयोः कश्चिदतिशयोऽस्ति, येनायं तथानोदितः क्षीरविकार एव प्रवर्तते, नान्यत्र । एवं तर्हि 'स एव'अतिशयो[1]ऽर्थक्रियार्थिप्रवृत्तिविषयः [2]तत्फलविशेषोपादानभावलक्षितस्वभावं हि वस्तु 'दधि' इति । 'स' च तादृशः[3] स्वभावः 'अन्यत्र[4] नास्तीति' प्रवृत्त्यभावाद्दध्यर्थिनः । तस्मान्नोभयरूपम्; इत्येकान्तवादः ॥

इति तृतीयपूर्वपक्षः ॥३॥

एवमभिलाप्यानभिलाप्यमपि विरोधबाधितत्वादेवानुद्घोष्यम् । तथाहि—अभिलप्यते यत् तदभिलाप्यम्, एतद्विलक्षणं चानभिलाप्यम्, इति । ततश्च यदि तदभिलाप्यम्, न तर्हि अनभिलाप्यम्; अनभिलाप्यं चेत्, न तर्ह्यभिलाप्यम्; इति, एकस्यानेकविरुद्धधर्माभावात् ॥

इति चतुर्थपूर्वपक्ष ॥ ४ ॥

किं च;—विरोधिधर्माध्यासितस्वरूपत्वाद्वस्तुनोऽनेकान्तवादिनो मुक्त्यभावप्रसङ्गः; तथाहि—एतदात्माङ्गनाभवनमणिकनकधनधान्यादिकमनात्मकम्[5], अनित्यम्, अशुचि,

१. तत्साध्या या अर्थक्रिया, तया अर्थी यः पुरुषः । २. दध्नैव साध्यत्वात् तत्फलविशेषः, स चासौ फलविशेषश्च, तस्योपादानभावो हेतुभावः, तेन लक्षितः स्वभावो यस्य वस्तुनः, तदेव दधि, इति वृत्ता । ३. अनन्तरोक्तदधिस्वभावः । ४. उष्ट्रे, कुतः ? दध्यर्थिन उष्ट्रे प्रवृत्त्यभावात्
५. परैः परिकल्पितान्वयाद्यात्मशून्यम् ।

दुःखम्, इति कथञ्चिदिच्छायां, भावनेत्यपि भावनम्, यत्नेन तथाभिनिवेशादश्रद्धायाम्, भावनाप्रकर्षविशेषतो वैराग्यमुत्जायते; ततो मुक्तिः । तथाहि—आत्मात्मीयदर्शनमेव मोहः, तत्पूर्वकः पुत्रात्मीयस्नेहो रागः, तत्पूर्विकैवानुरागविषयोपरोधिनि प्रतिघातविद्वेष, इति कृत्वा सर्वमुपपद्यते । यदा तु तदात्मात्मनादिर्वैः भ्रामकार्येऽपि, तदा पर्यायकाकवमोऽभावात्, भावेऽपि मिथ्यारूपत्वात्, वैराग्याभावः, तदभावाच्च मुक्त्यभावः, इति ॥

इति पञ्चमपूर्वपक्षः ॥ ५ ॥

इतिपूर्वपक्षग्रन्थः ॥

तदेवमेते मन्दमतयो दुरन्तमोहसागरमीमांसाः स्वयं नष्टा, परानपि नाशयन्ति मन्दमतीन् । अतः प्रतिविधीयते—

तत्र यत्तावदुक्तम् " कथमेकमेव घटादि रूपं वस्तु सदासच्च भवति ? " तदेतदगोपालाङ्गनादिप्रतीतमनालोच्यैवमेव । यतः-स्वद्रव्यक्षेत्रकालभावरूपेण सद्वर्तते; परद्रव्यक्षेत्रकालभावरूपेण चासत्; ततश्च सच्चासच्च भवति । अन्यथा, तदभावप्रसङ्गात्; तथाहि—यदि तत् यथा स्वद्रव्यक्षेत्रकालभावरूपेण सद्वर्तते, तथैव परद्रव्यक्षेत्रकालभावरूपेणापि स्यात्; ततश्च तद् घटादि वस्त्वेव न स्यात्, परद्रव्यक्षेत्रकालरूपेणापि सत्त्वात्, तदन्यद्रव्यवत् । तथा यदि, यथा परद्रव्यक्षेत्रकालभावरूपेणासत्, एवं स्वद्रव्यक्षेत्रकालभावरूपेणापि स्यात्, ततश्च तद् घटादि वस्त्वेव न स्यात्, परद्रव्यक्षेत्रकालभावरूपेणासत्त्वे सति स्वद्रव्यक्षेत्रकालभावरूपेणाप्यसत्त्वात्,

१. [illegible] २. [illegible] । ३. [illegible] । ४ [illegible] । ६. [illegible] । ७. [illegible] । ८. [illegible] । ९. [illegible] ।

अहो! दुरन्तो मोहः, स्ववाचोऽपि प्रतिपाद्यमनेकान्तं न प्रतिपद्यते। तथाहि—'पार्थिवद्रव्यसत्त्वमेव विशिष्टमबाद्यसत्त्वम्,' इति ब्रुवन्, न च सदसद्रूपं वस्तु प्रतिपद्यते; इत्यपूर्वो विभ्रमः। न हि स्वपरसत्त्वाभावाभावोभयरूपतां विहाय वस्तुनो विशिष्टतैव संभवति। न च तेनैव स्वभावेन पार्थिवद्रव्यत्वेन सद्वर्तते, तेनैवाबादिद्रव्यत्वेनासत्, अभिधाननिमित्तत्वे सति एकत्र सदसत्त्वयोर्विरोधात्; तथाहि-तेनैव स्वभावेन सचासच, इति? विरुद्धमेतत्॥

स्यादेतद्,—तदबादिद्रव्यासत्त्वस्य परिकल्पितत्वाद् यथोक्तदोषाभावः; इति। सोऽयं गेंडुप्रवेशेऽक्षितारिकाविनिर्गमन्यायः; तथाहि—तदबादिद्रव्यासत्त्वस्य परिकल्पितत्वात् असत्त्वात् तद्रूपेणाप्यस्तित्वप्रसङ्गः; अनिष्टं चैतत्, इति॥

स्यादेतद्, पार्थिवद्रव्यसत्त्वव्यतिरिक्तमबाद्यसत्त्वं परिकल्पितं, पार्थिवद्रव्यसत्त्वमेव पुनरबाद्यसत्त्वस्वभावमिष्यत एव, इत्यतोऽनपराधः; इति॥

---

१. आदिमध्यान्तरीदः। २. येन पार्थिवद्रव्यसत्त्वमेव विशिष्टमिति। ३. अबाद्यसत्त्वस्य स्वभावतया। ४. उभयनिमित्तभावेऽपि वस्तुयाथातिपत्तेरपूर्वत्वम् ५. कथम्?। ६. विशेषणं विना वैशिष्ट्यायोगात्। ७. घटादि ८. एतदेव व्याहन्यते। ९. येनैव सत् तेनैवासत्त्वस्याद्, इत्यर्थः। १०. न सर्वैक द्विरूपम्, इति भावः। ११. प्रस्तुतदोषपरिहारेणाधिकतरदोषान्तरापत्तिः, इत्यर्थः। १२. पार्थिवद्रव्यसत्त्वे। यथा घटादौ पटादिद्रव्यासत्त्व परिकल्पितत्वादसद्, इतिकृत्वा पटादिरूपेणास्तित्वमेव, एवमबादिरूपेणाप्यस्तित्व स्यात्। १३.अबादिद्रव्यसत्त्वरूपेण पार्थिवद्रव्यसत्त्वस्य। १४ पार्थिवद्रव्यसत्त्वव्यतिरिक्तांशेनैव अबाद्यसत्त्वं परिकल्पितमुच्यते। पार्थिवद्रव्यसत्त्वव्यतिरिक्त स्वेतदस्त्येव, इत्युक्तदोषाभावः, इति पराभिप्रायः। (परमार्थतः स्वमत्पादमवादबाद्यसत्त्वस्य। एकरूपम्। वस्तुस्थित्या)[कोष्ठकान्तर्गत टिप्पनक कस्य मूलपाठस्य, इति न ज्ञायते। तच्चिन्त्यं धीधनैः।]

अहो ! दुरन्तः स्वदर्शनानुरागः, प्रत्युक्तमपि नावधारयति; यतः-न च तद् येनैव स्वभावेन पार्थिवद्रव्यत्वेन सद्वर्तते तेनैवाबादिद्रव्यत्वेनासद्; इत्यादि तदेवावर्तते, इति,अलं स्वदर्शनानुरागाहतचेतसा सह प्रसङ्गेन, इति ॥

अपरस्त्वाह—'सदसद्रूपं वस्तु' इत्यत्रासत्पक्षे प्रसज्यप्रतिषेधो वा स्यात् ? पर्युदासो वा ? ।

किञ्चातः ? ।

उभयथापि दोषः; तथा हि-यदि 'सच भवति' इत्यसत् ? सकलविनिवृत्तिमात्रं निरुपाख्यमसत् ? ; ततश्च तस्य प्रमाणगोचरातीतत्वाद्वस्तुधर्मत्वानुपपत्तिः ।

अभ्युपगमे वा वस्तुन एव निरुपाख्यत्वप्रसङ्गः; तथाहि-न निरुपाख्यस्वभावं सोपाख्यस्वभावं भवितुमर्हति ।

अथ सतोऽन्यदसद्, सदन्तरमेवासद्, इति ? एवमपि तस्य सदात्मकत्वादेव सदसद्रूपत्वानुपपत्तिः; तथाहि—न 'सत् सदन्तरात्मकम्' इति सचेतसो वक्तुं युज्यते, इति ॥

एतदप्ययुक्तम्, भगवदर्हन्मतापरिज्ञानात्, पक्षद्वयेऽपि दोषाभावात् ॥

कथमभावः ? इति ॥

उच्यते—यद्यपि सकलनिवृत्तिमात्रं निरुपाख्यमसत्, तथापि स्वरूपेण सत्त्वात्, तद्रूपेण चासत्त्वात्, सदसद्रूपमेव; इति ।

---

१. नैयायिकादिः । २. कोऽर्थः ? तुच्छधर्मत्वम् । ३. प्रसज्यप्रतिषेधपक्षम् । ४. एतदेव स्पष्टयति । ५. पर्युदासपक्षे । ६. अपरः । ७. पररूपेण ।

८. अयमाशयः [illegible] वर्तते । न खलु [illegible] नाम, तत्र वस्तुनि [illegible], यतो यद्यपि 'स्व भवतीति असत्' प्रसज्यप्रतिषेधस्य, तथापि पररूपादिरूपेण [illegible] प्रतिषेधः [illegible] विवक्षित [illegible] सत्त्वात्, [illegible] —[illegible] इति प्रसज्यप्रतिषेधपक्षेऽप्यदोषाभावः, [illegible] भवति ।

---

* पटादेः ।

ततश्चैवं न सर्वथा सत्त्वमसत्त्वपरिहारेण व्यवस्थितम्, चासत्त्वं सत्त्वपरिहारेण ॥

न चानयोरविशेष एव, भिन्ननिमित्तत्वात्; तथा हि "स्वद्रव्यादिरूपेण सत्, परद्रव्यादिरूपेण चासत्;" इत्युक्तम्। ततश्च तद् यत एव सत् अत एवासत्, परद्रव्यादिरूपासत्त्वे सति स्वद्रव्यादिरूपेण सत्त्वात्; तथा यत एवासत् अत एव सत्, स्वद्रव्यादिरूपसत्त्वे सति परद्रव्यादिरूपेण सत्त्वात् ।

अत एव चैकत्र सदसत्त्वयोर्विरोधो न संभवति, भिन्ननिमित्तत्वात् धर्मिभावात् । एतच्चोत्तरत्र प्रपञ्चयिष्यामः अनुभवसिद्धत्वाच्च; तथाहि-स्वपररूपाभ्यामावृत्तव्यावृत्तरूपं

तद्वस्तु अनुभूयते ॥

स्यादाशङ्का,-'स्वरूपाव्यावृत्तिरेव पररूपव्यावृत्तिः' इति एषाप्ययुक्ता, विहितोत्तरत्वात् ॥

यस्मादेवं तस्मात् समुत्सारितपक्षपातैर्न्यायविद्भिर्युक्तियुक्तत्वात् सदसद्रूपं वस्त्वङ्गीकर्तव्यम् । आह च—

यस्मात्सत्त्वमसत्त्वं च न विरुद्धं मिथो द्वयम् ।
वस्त्वेकं सदसद्रूपं ननु तत् किं न युज्यते ? ॥ १ ॥

१. तदनात्मकत्वेन । २. भावात्मकत्वेन । ३. भावात्मकत्वे ४. स्वद्रव्यादयः सत्त्वकल्पनानिमित्तम्, परद्रव्यादयश्चासत्त्वकल्पनायाः । ५. अनुभवे च तद्बोधस्यानेकरूपतायामिव को विरोधः ? ६. वस्तुतः स्वरूपाव्यावृत्तिः पररूपव्यावृत्तिश्च द्वेऽप्यनुभूयेते; इत्युभयात्म वस्तु, इति आचार्येण स्थापिते पर आशङ्कते-स्यादाशङ्केति । ७. एकरूपा । ८. 'न स्वरूपसत्त्वमेव पररूपासत्त्वम्' इत्यादिना भिन्ननिमित्तत्वेनानयोरेकत्वाभावात्; तत्त्वतोऽन्यरूपाभावमन्तरेणान्यथावृत्त्या(स्व सिद्धे । ९. शबलरूपतया ।

यदप्युक्तम्,—“ सदसद्रूप वस्त्वभ्युपगच्छता सत्यमसत्य-
व वस्तुधर्मतयाभ्युपगतं भवति ”; एतदिष्यत एव ॥

यत्पुनरिदमुक्तम्—“ तत्रश्चात्रापि पक्षद्वयम्; धर्मधर्मिणोः किं तावद्भेद,—” इत्यादि। अत्रापि सर्वथा भेदपक्षोदितोऽभेदपक्षोदितश्च दोषोऽनभ्युपगमतिरस्कृतत्वादेव न नः क्षितिमावहति। भेदाभेदपक्षस्त्वभ्युपगम्यत एव ॥

आह—अन्यत्रापि “येनाकारेणभेदस्तेन भेद एव,”—इत्यादि दूषणमुक्तम्।

उक्तमिदम्, अयुक्तं तूक्तम्, अविदितविकल्पस्यार्थापरिज्ञानात्, अन्योन्यव्याप्तिभावेन भेदाभेदपक्षस्य जात्यन्तरात्मकत्वात् केवलभेदाभेदानुपपत्तेः। न हि ‘अन्योन्याननुविद्धावेतौ’ इति जैनमतम्, अभेदाननुविद्धस्य केवलभेदस्यासिद्धेः, भेदाननुविद्धस्य चाभेदस्यासिद्धेः। अतः—‘येनाकारेण भेदस्तेन भेद एव’ इत्यर्थशून्यमेव ॥

अथ “ धर्मधर्मिणोर्भेदाभेद. ” इति कोऽर्थः ? कथञ्चिद्भेदः कथञ्चिदभेद, इति। तत्र धर्माणां मिथो भेदात् प्रतिनियतधर्म्यभिन्नत्वाच्च कथञ्चिद्भेदः। तथाहि—न धर्माणां धर्मिणा सर्वथैकत्वे धर्मतयापि भेदो युज्यते, इति प्रतीतमेवद्। तथा धर्माणामेवान्योन्यमन्तरीकृतधर्मिस्वरूपत्वाद्धर्मिणोऽपि चान्यन्तरीकृतधर्मस्वरूपत्वाच्च कथञ्चिदभेदः, इति। न चात्यन्तभेदे धर्मधर्मिकल्पना युज्यते, अतिप्रसङ्गात् ॥

स्यादेतद्,—अपेक्षितैव धर्मधर्मिकल्पना, न तत्त्वतः, इति।

---

१. न ह्युपगमा एव बाधायै स्युः। २ प्रयोग। ३. [illegible]भेदपक्षस्य।

४. “ न घटो घट एवेति, न भिन्नः भिन्न एव वा।
[illegible] ॥ १ ॥
न घटः [illegible] ।
[illegible] ॥ २ ॥ ”

• [illegible]।

एतदप्ययुक्तम्, दृष्टविरोधात्। न च दृष्टेऽनुगतमनुगतं तत्, अनुवृत्त्यावृत्तस्वभावं च वस्त्वध्यक्षतोऽवसीयते। न चाऽऽदर्शदहनादिप्रतीतानुभयापलापः शक्यते कर्तुम्। अनुभवप्रतीते पुरोऽवस्थिते घटादौ तद्वत्तद्रूप एवोपजायते; अन्यथा तदभावप्रसङ्गात् ॥

स्यादेतत्,—एकस्वभाव एवासावनुभयो घटप्रतिच्छायतयोपजायमानः घटादिप्रतिभासव्यवच्छेदेन स्थाप्यते। न पुनरस्य भावतो द्वे रूपे। तथा चोक्तम्-"एकोपलम्भानुभवाद् 'इदं नोपलम्भे' इति बुद्धेः 'उपलम्भे वा' इति कल्पिताया समुद्भवाति"।

एतदप्ययुक्तम्,—विहितोत्तरत्वात्, 'तत्स्वरूपसत्त्वमेव पररूपासत्त्वम्' इति निर्लोठितम् ॥

किञ्च—एकान्तपर्यायनयमतानुसारिपक्षे कल्पनायोगात्; तथाहि—सा वस्तुनि समुत्पन्ने वा स्याद्? अनुत्पन्ने वा? न तावदनुत्पन्ने, तस्यैवासत्त्वात्; उत्पन्नेऽपि च गृहीते वा स्याद्? अगृहीते वा? न तावदगृहीते, अतिप्रसङ्गात्; गृहीतेऽपि च तद्ग्राहकज्ञानस्याविकल्पकत्वात्, विकल्पज्ञानस्य चातद्विषयत्वात्, तद्भावकाले च तदसत्त्वात्। तत्रैव कल्पना, इति चेत्? न, विकल्पानुपपत्तेः; तथाहि—तत्राप्युत्पन्ने वा स्याद्? अनुत्पन्ने वा? नानुत्पन्ने, असत्त्वात्; नाप्युत्पन्ने, उत्पत्त्यनन्तरापवर्गित्वात्। विकल्पनारूपमेवोत्पद्यते, इति चेत्? न, तस्य हेत्वयोगात्। हेत्वयोगश्च स्वलक्षणादनुत्पत्तेः। स्वलक्षणानुभवाहितसंस्कारात् तज्जन्म, इति चेत्? न, संस्का-

१ सङ्कीर्णत्वेन नियतत्वाभिधेः। २ वस्तु। ३. नीलादौ। ४. एकस्यैव घटादेरुपलम्भानुभवात्, परम् 'इदं घटादिकं समुपलम्भे, इदं घटादिकमुपलम्भे वा' इति विकल्पिकाया बुद्धेः समुद्भवः स्यात्। ५. वस्तुनि। ६ उत्पन्नवस्तु। ७. उत्पन्नवस्त्वविषयत्वात्। वर्तमानकालभाविस्वलक्षणानुभवजसंस्कारात्। ८. विकल्पज्ञान। ९. उत्पन्नवस्तु। १०. ज्ञाने एव, न तु बाह्येऽपि विषये। ११. ज्ञानेऽपि। १२ विनाशित्वात्।

स्वस्यापि स्वलक्षणेतररूपानतिक्रमात्; स्वलक्षणरूपत्वे स एव दोषः। सामान्यलक्षणरूपत्वे तु ततस्तदुदय एव कथम्? इति वाच्यम्।

स्यादेतद्,—यद्यपि कल्पनाऽस्वलक्षणमेव, तदा अपि स्वसंविदो स्वलक्षणत्वात्; उक्तं च—"कल्पनाऽपि स्वसंवित्ताविष्टा, नार्थे, विकल्पनात्" इति।

एतदप्ययुक्तम्, अर्थविकल्पाकारव्यतिरेकेण तत्स्वसंवित्त्यसिद्धेः; सिद्धौ वा, कल्पनायोगात्। अतीतकालानुभूतसंस्कारस्तथापरिपच्यमानः स्वलक्षणानुभवजनितसंस्कारोपपादितविशेषो हेतुः, इति चेत्? न, तस्य स्वलक्षणानुभवजनितसंस्काराद्विशेषः, असिद्धेः।

असिद्धिश्च तस्य तत्त्वतोऽनुपकारात्; तथाहि—स तस्य विकल्पादिमसंस्कारविशेषस्यानुत्पन्नस्योत्पन्नस्य निदर्शय वोपकुर्याद्? इति भेदाः। न तावदनुत्पन्नस्य, तस्यैवासत्त्वाद्, असतश्चोपकारायोगात्; नाप्युत्पन्नस्य, तस्यानाधेयातिशयत्वाद्, अतिशयाधानमन्तरेण चोपकाराभावात्, अतिशयाधाने च तदर्थान्तरभूतातिशयमप्यपेक्ष्य भूयः तदुपकरणमेवातिशयाधान, स यद्युपकार, इति चेत्? न, उपादानकारणविशेषाधानमन्त

१. स्वलक्षणस्वरूपस्य अनतिक्रान्तत्वं *तद्भावकाले च तद्भावान्वयम्। २ सामान्यरूपत्वस्य रसाक्षिकत्वप्रतिभागेऽप्यर्थस्वरूपस्य कृतः कस्माद्विकल्पनात्स्योदयः? । ३. सामान्यस्याव्यविकारित्वात् । ४. कल्पना । ५. विकल्पोपादानकारणभूतस्यातीतकालीनानुभवजनितसंस्कारस्य । ६. स्वलक्षणानुभवजनितसंस्कारः । ७. विकल्पेन यदोत्पद्यतेऽर्पणातीतकाले विशेषो यः संस्कारविशेषः, तस्य । ८. विकल्पस्य । ९. तदर्थोपकरणं हि अतिशयाधाने सोऽतिशयो भिन्न एव स्याद्, यदतिशयाधानकाले स उपकारोऽन्य एव स्यात्, एवमनवस्थापत्तेः । १०. अतीतविकल्पजनकसंस्कारवर्तमानानुभवजसंस्काराभ्याम् । ११. अतीतविकल्पजसंस्कारविशेषाधानं विना ।

विकल्पज्ञान ।

रेण ततः कार्यविशेषासिद्धेः न चैककालभाविनाऽन्यतो भवेदे-ष्यत एव भवेतातिशयाधानं युज्यते, तन्निबन्धनस्य तत्तद्विशे-सिद्धेः, तदभ्युपगमे च तत्राप्ययमेव वृत्तान्तः, इति । यदि श्चिदेतद्, एवं निबन्धनपरम्परायामपि वाच्यम्, इति । न निरुद्धस्य, तस्यैवाविद्यमानत्वाद्, असतश्चोपकारकरणाधा-अभ्युपगमे चातिप्रसङ्गाद् । अतः साधूक्तं 'हेत्वयोगात्' इ-क्षणिकैकान्तपक्षे च फलभावानुपपत्तेः, इति; एतच्च यथास्था-

यथोक्तम्—" भेदाभेदमभ्युपगच्छतावश्यं चेदमभि-धेयम्-इह धर्मधर्मिणोर्धर्मधर्मितया भेदः, स्वभावतः पुनरभे-इत्यादि । एतदपि 'धर्माणां मिथो भेदात् प्रतिनियतधर्म-तत्त्वाच्च कथञ्चिद्भेदः' इत्यादिना प्रत्युक्तम्, प्रकारान्त-भेदाभेदासिद्धेः ॥

यदप्युक्तम्, " संविदिविधिश्च विषयव्यवस्थितम्" न सदसद्रूपं वस्तु संवेद्यते उभयरूपस्य संवेदनस्याभावा-इत्यादि । एतदपि 'अनुवृत्तव्यावृत्तरूपभावं च वस्तु-व्यतोऽवसीयते' इत्यादिना परिहृतम्, उभयरूपस्य संवे-द्यमानत्वात् ॥

यच्चोक्तम्—" न च कार्यद्वारेणापि सदसद्रूपं व-प्रतिपत्तुं शक्यते, यतो नोभयरूपं कार्यमुपलभ्यते " इत्यादि तदप्यनवद्यम्, वस्तुविधिप्रतिषेधरूपोपलम्भात् [illegible] न्यायात् ।

" न च तत्कार्यकरणे प्रवर्तमाने [illegible]

[illegible]

कञ्चिच्च करोति, एकस्य करणाकरणविरोधात्;" इत्याद्यप्यसारम्, विरोधासिद्धेः; तथाहि—पर्यायात्मना करोति, द्रव्यात्मना न करोति; कुत एकस्य करणाकरणविरोधः? इति। अथवा स्वकार्यकर्तृत्वेन करोति, कार्यान्तराकर्तृत्वेन न करोति; अतः केनचिदाकारेण करोति, केनचिन्न करोतीति; कोऽत्र विरोधः? । न च स्वकार्यकर्तृत्वमेव कार्यान्तराकर्तृत्वम्; यदि स्यात्, यथा स्वकार्यं करोति, एवं कार्यान्तरमपि कुर्यात्, कर्तृत्वानन्यत्वादकर्तृत्वस्य; विपर्ययो वा, ततश्चाकारणत्वम्, इति ॥

स्यादेतत्,—किं हि नाम कार्यान्तराकर्तृत्वमन्यत्? यदाऽक्रियानन्यावयुक्त्यनुसारेणाकारणत्वं प्रतिपाद्यते; किन्तु स्वकार्यकर्तृत्वमेवैकस्वभावं कार्यान्तराकर्तृत्वम्, इति।

हन्त, तर्हि 'येनैवाकारेण करोति, तेनैव न करोति' इत्येतदायातम्। एवं चाभिधानमित्यर्थे सापेक्षत्र कर्तृत्वाकर्तृत्वयोर्विरोधः, इति; तथाहि—तेनैव स्वभावेन करोति, न करोति च इति? व्याहतमेतद्, एकस्वभावस्यैकत्रोपयोगात्।

कार्यान्तराकर्तृत्वं तत्र परिकल्पितम् इति चेत्? तदप्यमनोहरम्, कार्यान्तराकर्तृत्वस्य तत्र परिकल्पितत्वाद्-वस्तुतोऽसत्त्वात्, तद्भावापत्त्या कार्यान्तरकर्तृत्वप्रसङ्गात् ॥

---

१. नैमित्तिकेन रूपेण तथा परिणतेः । २. मृदादिरूपेण तथाऽपरिणतेः । ३. कार्यमधिकृत्योक्तया कारणमधिकृत्याह-। ४. एतदेवमेव । ५. 'तर्हि' इति शेषः । ६. यथा वा कार्यान्तरं न करोति, एवं स्वकार्यमपि न कुर्यात् । ७. अकर्तृत्वानन्यत्वात्कर्तृत्वस्य । अवधूरित्यु(त्य)क्तम् (?)। ततश्चैवमनेनप्रकारेण अकारणत्वम् । इति कुर्वन् कारणान्तराणाम् । ८. अधिकृतकारणस्य । ९. नैव किञ्चिदन्यत् । १०. एष च संक्षेप इत्यर्थः' ११. स्वभावेन । १२. अन्यथा सर्वैकत्वापत्तेः । १३. कारणे । १४. कार्ये । १५. कार्यान्तराकर्तृत्वस्याविद्यमानत्वात् । १६. कार्यान्तराकर्तृत्वाभावस्य । १७. न हि तद्भावमन्तरेण तद्भावः, इति भावः ।

अथाशङ्का,—स्वकार्यैकर्तृत्वव्यतिरिक्त
परिकल्पितम्, स्वकार्यकर्तृत्वमेव पुनः
मभ्युपगम्यत एव, इति ।

एतदप्ययुक्तम्, दत्तोत्तरत्वात्; तथा
येन करोति तेनैव न करोति, इत्येतदापन्नम्, इत्या
अनेनैव "सर्वात्मना च करणे तद्भावरूपेण स
प्रतिक्षिप्तम्, अभावस्य वस्तुधर्मत्वात् कथञ्चि
कार्यान्तराकारणत्वाद्; इति । तस्माद्
सद्रूपवस्तु; तथा चोक्तम्—

"यस्मात् प्रत्यक्षसंवेद्यं, कार्यतोऽप्यवगम्य
तस्मादवश्यमेष्टव्यं, वस्त्वेकं सदसदात्मकम्"
इति ॥

अत्रान्यस्त्वाह—ननु च 'वस्तुनः स्वरूपेण सत्त्व
पेण चासत्त्वम्' इति, एतदिष्यत एव' इति [illegible]

एतदप्ययुक्तम्; स्वमतविरोधात्; तथाहि—
'वस्तुन एव सत्त्वमसत्त्वं च धर्मौ' इत्येष्टव्यं,
धर्मधर्मिणोरन्यत्वमनन्यत्वमन्यानन्यत्वं च, इति । किं
वद्यन्यत्वम्, अवस्तु [illegible]
स्वरूपेण सत्त्वरूपेण चासद्' इत्यभ्युपगमात् । धर्मी
सत्त्वासत्त्वरूपेणासत्त्वादवस्तुत्वप्रसङ्गः । एवं धर्माणामपि
व्यतिरिक्तत्वात्स्वरूपेण सत्त्व पररूपेण चासत्त्वम्, इति

१. स्वकार्यकर्तृत्वव्यतिरिक्तलक्षण कार्यान्तराकर्तृत्व परि
[illegible], स्वकार्यकर्तृत्वाव्यतिरिक्त [illegible] इत्यर्थं, [illegible]
[illegible] । २. [illegible] । ३. पूर्वप्रकार [illegible]
[illegible] । ४. [illegible], इति भाव । ६. [illegible]
[illegible] । धर्मो [illegible] [illegible], इति [illegible]
[illegible] । ८. [illegible] । ९ [illegible] ।

अथानन्यत्वं, तयोरेकत्वप्रसङ्गः, एकस्माद्धर्मिणोऽनन्यत्वात्, तत्स्वात्मवत्; एवं च सति सदसत्त्वयोरभिन्नत्वात् तद्यथा स्वरूपेण सत्, एवं पररूपेणापि स्याद्; इत्याद्युक्तम्। असम्भविनौ च निराधारौ धर्मौ सदसद्रूपौ ॥

तथान्यानन्यत्वम्, अतोऽनेकान्तवादाभ्युपगमादेकान्तवादिनः स्वमतविरोधः; इत्यलं प्रसङ्गेन ॥

इति सदसदुभयरूपैकवस्तुवादः ॥

यथोक्तम्—" एतेन नित्यानित्यमपि प्रत्युक्तमवगन्तव्यं विरोधादेव " इत्यादि; एतदपि न सम्यक्, प्रमाणतस्तथोपगमात्; तथाहि—प्रत्यक्षेण नित्यानित्यमेव तदवगम्यते, अन्यथा तदवगमाभावप्रसङ्गात्; तथा च, यदि तदप्रच्युतानुत्पन्नस्थिरैकस्वभावं सर्वथा नित्यमभ्युपगम्यते; एवं तर्हि तद्विज्ञानजननस्वभावं वा स्याद्? अजननस्वभावं वा? यद्याद्यः पक्षः, एवं सति सर्वत्र सर्वदा सर्वेषां तद्विज्ञानप्रसङ्गः, तस्यैकस्वभावत्वात्; न चैतदेवं। कस्यचित्कदाचित्कस्यचिदेव तद्विज्ञानभावात्। न च 'सर्वथैकस्वभावस्य देशादिकृतो विशेषः' इति कल्पना युज्यते, तद्भावेऽनित्यत्वप्रसङ्गात्। 'सहकारिसमवधाने जनयति' इति चेत्? न, एकान्तनित्यस्यापेक्षायोगात्; तथाहि—सहकारिणा तस्य विशेषः क्रियते? न वा? इति पक्षद्वयम्, यदि क्रियते; किमर्थान्तरभूतः? अनर्थान्तरभूतो वा? इति, यद्यर्थान्तरभूतः, तस्यैव किमायातम्? 'स तस्य विशेषकारकः' इति चेत्? न, अनवस्थाप्रसङ्गात्; तथाहि—स विशेषस्ततो भिन्नः? अभिन्नो वा?

१. नित्यानित्यवस्तुनि । २. एवमनभ्युपगमे । ३. भावपदार्थे । ४. वस्तु । ५. क्षेत्रे । ६. प्रमातॄणाम् । ७. अधिकृतवस्तु । ८. वस्तुनः । ९. क्षेत्रकालादिभिर्विशेषाभावात् । १०. तादृशम् वस्तुनि । ११. प्रकृत मेव समर्थयति । १२. वस्तुनः । १३. न हि प्रकृतस्वभावानिवृत्तौ विना वस्तुनो विशेषः । १४. सहकारिकृतम् १५. वस्तुविज्ञानम् । १६. एककाले । १७. वस्तुनः । १८. समवधानेऽपि । १९. विशेषोऽर्थान्तर भूतः । २०. वस्तुनः । २१. मूलविशेषकृतः । २२. वस्तुनः ।

तदेवावर्तते, इत्यनवस्था, (चक्रकं वा) ।

अथानर्थान्तरभूतः, स विद्यमानः ? अविद्यमानो वा ? यदि विद्यमानः, कथं क्रियते ? करणे वाऽनवस्थाप्रसङ्गः ।

अथाविद्यमानः, व्याहतमेतत्, स ततोऽनर्थान्तरभूतोऽविद्यमानश्चेति, करणे वाऽनित्यतापत्तिरिति; तथाहि—तस्मिन् क्रियमाणे पदार्थ एव कृतः स्यात्, तदव्यतिरिक्तत्वात्तस्य । अथ माभूदेष दोषः, 'न क्रियते' इत्याश्रीयते, न तर्हि स तस्य सहकारी, अकिञ्चित्करत्वात्, भावे वाऽतिप्रसङ्गः, इति; तथाहि—यदि कञ्चन विशेषमकुर्वन्नपि स तस्य सहकार्यभ्युपगम्यते, सर्वभावानामेव तत्सहकारित्वप्रसङ्गः, तद्विशेषाकरणेनाविशेषात्, इति व्यर्था सहकारिकल्पना ॥

अथोच्यते—एवंभूत एव तस्य वस्तुनः स्वभावः, येनाविकृतोऽकारकमपि प्रतिनियतमेव सहकारिणमपेक्ष्य कार्यं जनयति, इति ।

एतदपि मनोरथमात्रम्, विकल्पानुपपत्तेः; यदि यदाभीष्टसहकारिसन्निधौ कार्यं जनयति, तदाऽस्यैतेनापादितसहकार्यपेक्षालक्षणः स्वभावो व्यावर्तते ? न वा ? इति वक्तव्यम्, यदि व्यावर्तते, अनित्यत्वप्रसङ्गः; स्वभावव्यावृत्तौ स्वभाववतोऽपि तदव्यतिरेकेण तद्वदेव निवृत्तेः । अथ न व्यावर्तते,

१. सहकारिणा विशेषः क्रियते । २. विद्यमानत्वाविशेषेण भूयोभूयः करणम्, इत्यनवस्था । ३ विद्यमानाऽव्यतिरिक्तो हि विद्यमान एव । ४. करणे वा अव्यतिरिक्तत्वाद्विद्यमानस्यानित्यताप्राप्तिरित्यर्थः, तथाहि—तस्मिन् अव्यतिरिक्ते विद्यमाने विशेषे क्रियमाणे पदार्थ एव कृतः स्यात् । ५. पदार्थे । ६. विशेषस्य । ७. सहकारिणा विशेषः । ८. आलोकादिकम् । ९. विज्ञानादि । १०. वस्तुनः । ११. अभिकाङ्क्षितसहकारि ।

कार्याजननप्रसङ्गः, तत्स्वभावानिवृत्तेः ; पूर्ववत् ; त
य एव तस्य कार्याजननावस्थायां स्वभावः ; जनना
मपि स एव, इति कथं जनयति ? सर्वदा वा जनन
इत्येवं तावदेकान्तनित्यपक्षे विज्ञानादिकार्यायोगात्
गमाभाव , इति ॥

अथ, अपि प्रकृत्यैकक्षणस्थितिधर्मकं एकान्तानि
पगम्यते ? एवमपि विज्ञानादिकार्यायोगात्, तद्वय
एव । न च सर्वथैकक्षणस्थितिधर्मिणो विज्ञानादिजन
घते, तस्यैवायोगात् ; तथाहि-क्षणस्थितिधर्मकं-क्षणा
मायमुच्यते, इति; अतोऽर्थादेवास्य द्वितीयादिष्वा
इत्यक्रमेणापि प्रतिपत्तव्यम्, न्यायानुगतत्वात्; तयो
त्वाद्धिधर्म्यो परस्परतोऽन्यत्वम् ? अनन्यत्वं वा ? इति वा

किं चातः ?

यद्यन्यत्वं, किं सर्वथा ? आहोस्वित् कथञ्चित्

१. आ[illegible]कार्यकालक्षणस्वभावानिवृत्तेः । २. [illegible]
३. [illegible] स्वभावानिवृत्ते. । ४. कार्यम्-(शेषः) । ५. [illegible]
६. [illegible] । ७. तेन सहकारिणा सह जननस्वभा[illegible]
[illegible] जनयति, सहकार्यभावान्न पूर्वमपि जनयति [illegible]
[illegible] ? न, सहकारिणा सह कार्यजननस्वभावत्वस्यापि नि[illegible]
[illegible] । [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] । ८. [illegible] । ९. [illegible]
१०. [illegible]

सर्वथा, ततो द्वितीयादिक्षणेऽपि स्थितिप्रसङ्गः, प्रथमक्षणस्थितेः द्वितीयादिक्षणास्थितिविभिन्नत्वान्यथानुपपत्तेः; तथा हि,-अनन्तपर्यायान्तविनिश्चितानां भावानामस्थिरैकान्तमिथ्या वर्तमानसमयभाविनी स्थितिर्न विरुध्यते, इति;एवं द्वितीयादिक्षणास्थितेरपि तदुत्पन्नाभेदे उक्तार्थाविरोधः, इति भावना ॥

अथ कथञ्चिदन्यत्वम्, इति ? अतोऽनेकान्तवादापत्त्या सिद्धान्तसिद्धिरेवास्माकमिति ॥

अथानन्यत्वम्, तदपि सर्वथा ? कथञ्चिद्वा ? इति कथनीयम्। यदि सर्वथा, प्रथमक्षणस्थितिरेव द्वितीयादिक्षणास्थितिः। सा च भावरूपा, ततश्च द्वितीयादिक्षणेऽपि स्थितिरेव स्यात्। द्वितीयादिक्षणास्थितेर्वा निरुपाख्यत्वात्-ऽस्या एव प्रथमक्षणस्थितित्वात् प्रथमक्षणेऽप्यभावप्रसङ्गः। अथ कथञ्चिदनन्यत्वम्, इति ? पूर्वोक्तो दोषः। अथ द्वितीयादिक्षणास्थितेरभावरूपत्वात् प्रथमक्षणस्थित्या अन्यानन्यत्वकल्पना युक्तिमती।

स्यादेतत्,-यदि अभावाद्भावभेदो विचार्य वर्तेत। अथ तदुत्तरकालभाविपदार्थान्तरस्थितिरेव विवक्षितस्य द्वितीयादिक्षणास्थितिरिति। हन्त! तर्हि सुतरामन्यानन्यत्वकल्पनायाः प्रसरः, तथा च सति पूर्वोक्तदोषानतिवृत्तिरेव। अथ द्वितीयादिक्षणास्थितिः, परिकल्पितत्वात् परिकल्पनीया, इति। एवं तर्हि तस्या परिकल्पितत्वादसत्त्वात् द्वितीयादिक्षणेऽपि स्थितिः स्यात्। अथ प्रथमक्षणस्थितिव्यतिरि-

---

१ यथा हि-क्षणिकस्य घटादेः स्वकाले पटादिक्षणेन सह वस्त्वन्तरत्वान्न विरोधः। एवं द्वितीयक्षणभाविन्या स्थित्यापि सह प्रथमक्षणस्थितेर्न विरोधः, अन्यथाविरोधात्। ततश्च स्खलनाभावात् द्वितीयेऽपि क्षणे प्रथमक्षणभाक् वस्तु स्थितिमदनुपपद्यते। २. क्षणास्थिती ३. अनेकान्तवादापत्तिलक्षणः। ४. भावरूपा। ५. अन्यानन्यत्वप्रकारौ मुक्त्वा प्रकारान्तरेण यदि वर्तेत ६. प्रथमक्षणात्। ७. अनन्यत्वम्, तदोत्तरकालभाविपदार्थान्तरस्थितिक्षणेऽपि पूर्वकालभाविपदार्थक्षणस्थिति प्रसङ्गः; अथान्यत्वम्, तदेकतरा बाधेन। ८. अन्यानन्यत्वकल्पनायोगेन।

क्ताद्वितीयादिक्षणास्थितिः परिकल्पिता, इति प्रथमक्षणस्थि रेवं। तर्हि द्वितीयादिक्षणास्थितिरित्यत्र चोक्तो दोषः। क्षणस्थितिधर्मकं वस्त्वेव द्वितीयादिक्षणास्थितिः, इति न, धायोगात्; तथाहि-" क्षणस्थितिधर्मकं क्षणस्थितिस्वभाव च्यते " इत्यादि तदेवावर्तते, इति। अथोच्येत-द्वितीयादि णास्थितौ सत्यां प्रथमक्षणस्थितेरभावात्, भावे वा तस्त्रु पत्तेः, प्रतियोग्यभावादन्यानन्यत्वकल्पनाऽसम्भवतस्तदु दोषाभावः; तथाहि-द्वितीयादिक्षणे तदेव न भवति। मिति अपि तस्यैवास्थितत्वात् स्थितिवत् तदनवस्थितत्वेऽसंत सङ्गः, अतदंशत्वे च तदा स्थित्यापत्तिः; तथाहि- द्वि यक्षणे तस्यैव स्थितिरिति, ततश्च 'स्वहेतुभ्य एव स्थित पास्थितिधर्मकः समुत्पद्यते' इति प्रतिपत्तव्यम्। न चास्मिन्प कारणात् क्रमवद्धर्माध्यासितकार्योत्पत्तिर्युज्यते, इति। अ

१ द्वितीया [illegible] प्रथमक्षणस्थि... वशानेव परिकल्पि [illegible] प्रथमक्षण च इति [illegible] दोषाभा [illegible] न पदार्थ। ३ [illegible]। ४ [illegible] वस्तुन्यभावस्य [illegible] द्वि [illegible], तदा प्रथम [illegible] तथा द्वितीयादिक्षणस्थित्यनु [illegible] पदार्थस्य सम्बन्धिनौ भावौ द्विती [illegible] इति कृत्वा तत्र परस्परेऽपि प्रतियोगिनी [illegible]। ६ अन्यक्षणेऽनुस्थि [illegible] १० [illegible] ११ स्थिततौ। १२ वस्तु। १३ वस्तु। १४ [illegible] १५ [illegible] वस्तुन [illegible]। १६ [illegible]

यद्येव स्थितिस्तदैवास्थितिः स्यात्, कुतः क्षणस्थितिधर्मकत्वम् इति। सत्यां वा स्थितौ, क्षणस्थायित्वे तयोः स्थित्या विरोधात्, प्रथमक्षणवत् सदा स्थितिप्रसङ्गः। न च 'निरंशतांशभावेभ्यो हेतुभ्यस्तत्स्वभावमेवोत्पद्यते,' इत्युच्यमानं किञ्च गजनसमवाये राजते, युक्तिवैकल्याद्, उभयत्र कारणे कार्ये च स्वभावान्तरकल्पनायां अपि तादवस्थ्यात्।

स्यादेतद्, अन्यथा स्वभावान्तरकल्पना, अर्थक्रियाऽभावप्रसङ्गात्, इति।

एतदप्यसङ्गतम्, क्षणस्थितिधर्मक एव वस्तुतत्त्व-दनावप्रसङ्गात्; तथाहि—यथोक्तस्वभाव वस्त्वेवार्थक्रिया, यथोक्तम्—'भूतिर्येषां क्रिया सैव' इत्यादि,—तच्च न घटामटति, इति निदर्शितमेतद्, अलं विस्तरेणेति।

---

१. इत्युक्तं भवति, यदि स्थितं द्वितीये तदा न भवति इति कोऽर्थः? [illegible] 'यदैव स्थितिस्तदैवास्थितिः' इति, क्षणमात्रमपि वस्तुन स्थितौ स्यात्। अयं भावः—यदा 'क्षण [illegible] [illegible], तदा [illegible], क्षणस्थायित्व [illegible] [illegible],' इति 'यदैव स्थिति तदैवा [illegible]' इति [illegible], [illegible] एवं [illegible] [illegible], एवं [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]। २ प्रथमक्षणभाविन्या। ३. [illegible]। ४ [illegible] [illegible]। ५. [illegible] [illegible] [illegible]' इत्यादौ। ६ [illegible]। ७ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]। ८. [illegible]। ९. [illegible]। १०. [illegible] [illegible] [illegible]।

८ क्षणिकाः सर्वसंस्कारा अस्थिराणां कुतः क्रिया।
भूतिर्येषां क्रिया सैव कारकं सैव चोच्यते॥ १॥

किं च—अत्रापि ‘धर्मधर्मिणोर्नानात्वम्’ ? अनानात्वं च ?’ इति वाच्यम् । यद्यनानात्वम्, किं सर्वथा ? [illegible] कथंचिद् ? यदि सर्वथा, ततः स्थित्यस्थित्योरेकत्वम्, एक[illegible]स्माद् धर्मिणोऽनानात्वात्, तत्स्वरूपवद् । एवं च स्थिति[illegible]प्रसङ्गोऽस्थितिप्रसङ्गो वा; धर्मिणो वाऽभेदः, स्थित्यस्थित्यो[illegible] नानात्वात्, तत्स्वात्मवदेव, तथा च-अन्यतरेव स्थितिम[illegible] अन्यच्च तच्छून्यम्, इति कुतः क्षणस्थितिधर्मकत्वम् ? अथ कथंचिद्, अभ्युपगमविरोधः । अथ नानात्वम्, तदपि सर्वथा ? कथंचिद्वा ? इति; यदि सर्वथा, हन्त ! त[illegible] स्थित्यस्थितिरूपभावशून्यत्वान्निःस्वभावत्वात् कुतोऽस्य वस्तुस्थितिः ? । अथ कथंचिद्, अत्रोक्तो दोषः ॥

स्यादेतत्, परिकल्पितो धर्मधर्मिभावः, न पुनर्वास्त[illegible] इति; एवमपि धर्मधर्मिणोः परिकल्पितत्वाच्छून्यताप्रस[illegible] तदेवमपि कुतः क्षणस्थितिधर्मकत्वम् ? इति ।

तैरितरव्यावृत्तिद्वारायाता धर्मा एव परिकल्पिताः, न ध[illegible] इति चेत् ? एवमपि स्थित्यस्थित्यादिलक्षणपरिकल्पितधर्मव्यतिरिक्तस्य धर्मिणः किं स्वरूपम् ? इति वाच्यम् ।

क्षणस्थितिधर्मकत्वम् ? इति चेत्, न तस्यैवायोगात् इत्यादि तदेवावर्तते, इत्यलं प्रसङ्गेन ॥

---

१ [illegible] । २ [illegible] । ३ [illegible] [illegible] । ४ [illegible] । ५ [illegible] । ६ [illegible] ७ [illegible] । ८ [illegible] । ९ [illegible] १०. [illegible] [illegible]

तदेवमिहापि विज्ञानादिकार्यायोगः, इति स्थितम् । नित्ये [नित्ये] पुनः कथंचिद्द्रव्यादिपर्यायादनेकस्वभावस्याभ्युपगमप्रतीति विज्ञानादिकमित्यतोऽप्यगम्यते, इति ।

नित्यानित्यत्वं च वस्तुनो द्रव्यपर्यायोभयरूपतयानुवृत्तव्यावृत्ताकारसंवेदनग्राह्यत्वात् प्रत्यक्षसिद्धमेव, तथाहि—मृत्पिण्डशिवकस्थासकोशकुशूलकपालादिष्वविशेषेण सर्वत्रानुवृत्तो मृदन्वयः संवेद्यते, प्रतिभेदं च पर्यायव्यावृत्तिः; तथा च–न यथाप्रतिभासं मृत्पिण्डे संवेदनं तथाप्रतिभासमेव शिवकादिषु, आकारभेदानुभवात् । न च यथाप्रतिभासभेदं संविज्ञातीयघटकरकमण्डलादिषु तथाप्रतिभासभेदमेव शिवकादिषु, मृदन्वयानुभवात् । न चास्य स्वसंवेद्यस्यापि संवेदनस्यापह्नवः कर्तुं युज्यते, प्रतीतिविरोधात् । न चैवं भ्रान्तमिदं संवेदनमबाधितत्वेन, ततो विवक्षितार्थपरिच्छेदात् । न हि तदर्थाकारानुपपत्तिरेकेनापरोऽर्थपरिच्छेदः, अतिप्रसङ्गात्, तदेकस्य सर्वार्थपरिच्छेदत्वापत्तेः । न चैवं 'इदं संवेदनं भ्रान्तम्' इति शक्यते वक्तुम्, देशकालनरावस्थान्तरे विशेषेण प्रवृत्तेः; तथाहि-देशान्तरे कालान्तरे नरान्तरेऽवस्थान्तरे च मृत्पिण्डादिषु यथोक्तसंवेदनं प्रवर्तते । न चार्थप्रभवमविसंवादिसंवेदनं विहाय अतीन्द्रियेभ्यः पदार्थव्यवस्था युज्यते, प्रतीतिबाधितत्वेन तेषामप्रामाण्यात् । न चैकान्तनित्येषु यथोक्ते-

---

१. द्रव्यपर्याय । २. नित्यानित्यं वस्तु । ३. स्थासक । ४. कुशूल । ५. विवक्षितं बोध...इत्यत्र संवेदनमुपलब्धे । ननु [illegible], [illegible] इति न सम्यक्, इत्यर्थः । ६. निर्विकल्पकेन विकल्पकत्वात् ततो विवक्षितात् [illegible] [illegible] । ७. एतदुपलब्धि । ८. [illegible] [illegible] [illegible] । ९. [illegible] इति इत्यर्थ । १०. [illegible] । ११. ननु [illegible] [illegible] [illegible] । १२. [illegible] । १३. [illegible]

घटपर्यायनिवृत्तौ कपालकालेऽपि तद्बुध्या [illegible]
तदेकान्तनिवृत्तौ चोदकेऽपि पर्यायवत्तानुभूयेत। [illegible]
निवृत्तिरेव भेदसिद्धिः' इति चेत्; न ऊर्ध्वादिरपि मृद् [illegible]
भेदासिद्धेः। न चासौ कपालमृद् घटमृदः सर्वथाऽन्यैव, [illegible]
न्तभेदे तस्यां अमृत्त्वप्रसङ्गात्; यथोदकं न मृत्, [illegible]
भेदात्; एवमसावपि स्यात्, तस्याविशेषात्, इति।

स्यादेतत्–अमूर्त्तत्वभावेभ्यो [illegible]
मृत्स्वभावता, नोदकस्य, तेभ्यो व्यावृत्त्यभावात्, इति।

एतदप्यसमीक्षिताभिधानम्, यस्तुनो [illegible]
वृत्ताव्यावृत्तोभयस्वभावोपपत्तेः; तथाहि–अमृत्स्वभावेभ्य [illegible]
दकादिभ्यो व्यावृत्तस्वभावः; एव सति कपालपदार्थः [illegible]
न तु मृत्पिण्डादिघटादिभ्यो मृत्स्वभावेभ्योऽपि, [illegible]
तावमृत्स्वभावत्वप्रसङ्गात्; यथैवामृत्स्वभावेभ्यो व्यावृत्त [illegible]
मृत्स्वभावो भवति, एवं मृत्स्वभावेभ्योऽपि [illegible]
भाव स्यात्, न्यायानुगतमेतद्; अन्यथा, अमृत्स्वभावेभ्य [illegible]
पि मृत्स्वभावानुपपत्तेः।

१ [illegible] २. [illegible] ३. मृपिवृत्तौ...[illegible]
[illegible] ४. [illegible]
[illegible] ...[illegible], इति [illegible]
[illegible] ६. [illegible] ७. [illegible]
[illegible]

८ [illegible] ११. [illegible]
१०. [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

स्यादेतत्,-वस्तुनः सजातीयेतरव्यावृत्तस्वरूपत्वात् प्रति-नियतैकस्वभावत्वात्सर्वभावानां यथोक्तदोषाभावः, तथा घ-टोपादानं कपालमपि उदकादिभ्यो व्यावृत्तः सन् मृत्त्वमात्रः, एवं घटादिभ्योऽपि तदेकस्वभावत्वात्तेनैव रूपेण व्यावृत्त-स्यात्, इति।

एतदप्ययुक्तम्, अनुभवविरुद्धत्वात्। तथाहि-यदि, स येनैव स्वभावेनामृत्त्वधर्माविभ्यो व्यावृत्तः, तेनैव मृत्त्वमात्रे-भ्योऽपि, हन्त ! तर्हि, यथैवामृत्त्वाभावैकान्तविभिन्नाभासी-ष्टेसुः, तथैव मृत्त्वभावावेशयापि स्यात्; न च भवति, मृत्त्व-भावस्यानुभूयमानत्वात् तस्यैव तथा परिणतिदर्शनात्। अनु-भवस्य चाशेषानुमानाधकत्वात् 'अनुभवप्रमाणकाश्च सन्तोऽ-र्थाधिगमे' इति। प्रतिनियतैकस्वभावानुभवनिबन्धनाभ्युपगमे च पर्यायाः समानपरिणामा एवाभ्युपगमः, इति न काश्चित्को वा। इत्यलं विस्तरेण।

[illegible] तद्विलक्षणबुद्धिभाव एव, इति न [illegible]बुद्धिः, विशेषाभावात्। तथाप्रत्युताद्वैतमनिवरिक-भावत्वात्, इति। एतेन स्याद्वादेकान्-'नहि कूटस्थनित्यतया-

[illegible] । १. भा एव । २. घटादीनाम् । ३. [illegible] । ४. [illegible] एव । ५. [illegible] । ६. [illegible] । ७. [illegible] । ८. [illegible] । ९. यदि [illegible] । १०. उदकादि[illegible] । ११. [illegible] । १२. [illegible] । १३. [illegible] अनुभवमेव [illegible] । १४. ननु [illegible] [illegible] । १५. [illegible] । १६. [illegible] । १७. [illegible] । १८. [illegible] । १९. [illegible]

इत्यादि यदाशङ्कयोक्तम्-'पर्यायव्यतिरिक्तस्य द्रव्यस्या[illegible]
इत्यादि । तदपि प्रतिक्षिप्तमेवावगन्तव्यम्, कथंचिद्भ[illegible]
सिद्धेः इति । तथाचोक्तम्-

" द्रव्यपर्याययोः सिद्धो भेदाभेदः प्रमाणतः ।
संवेदनं यतः सर्वमन्वयव्यतिरेकवत् ॥ १ ॥
स्वसंवेदनसिद्धं च तिरोधोद्भावने नृणाम् ।
व्यसने धीजडत्वं वा प्रकाशयति केवलम् ॥२॥ [illegible]

कृतं विस्तरेण ॥

इति नित्यानित्यत्ववादः ॥ २ ॥

(३)

यथोक्तम्-'एवं सामान्यविशेषात्मकत्वमपि प्रतिवि[illegible] [illegible] इत्यादि । [illegible], सामान्यविशेष[illegible] [illegible] यदपि [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] इति । [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

'स्यादेतद्-विपरीतोयं 'घटो घटः' इत्येतद्रूपपरावृत्तवस्तुजन्यः, संकेतवासनोत्थोपि तस्मान्न वस्तुस्वरूपग्राही, तद्ग्राही तु सजातीयासजातीय व्यावृत्तवस्तुस्वलक्षणविषयत्वान्न यथोक्तप्रकारः इत्यतो 'अनुभयभिन्नत्वाद्' इत्ययुक्तम् ।

न, निर्विकल्पकानुभवस्यापि तत्त्वतो यथोक्तप्रकारत्वात्, गृहीतग्राहित्वेन विकल्पस्य प्रामाण्यानभ्युपगमात्; अन्यथा, गृहीतग्राहित्वानुपपत्तेः, एकस्याकारभेदेनाप्रतिभासनात्, हेत्व-भेदेन च परयोः विकल्पाभावस्य प्रतिपादितत्वात् ।२॥

किं च-यदसौ सजातीयासजातीयव्यावृत्तवस्तुस्वलक्षणप्रभवो निर्विकल्पकानुभवः इति ।

अथ कस्मात्तद्भावी तत्सामर्थ्यजन्मा विजातीयभेदग्राहकविकल्पवत्सर्वथा सजातीयभेदग्राहकविकल्पो न भवति न च भवति, तथानुभवाभावात्; तस्मात्समानासमानपरिणामनिमित्तवस्त्वनुभव एवांशतोपि प्रतिपत्तव्यः, युक्तियुक्तत्वात्

१. 'घटो घट' इत्येवंरूपेण । २. [illegible] घटस्य [illegible] सजातीयासजातीयव्यावृत्तलक्षणम्, तस्मात् [illegible] ३. [illegible] ४. [illegible] ५. यदि निर्विकल्पक [illegible] ६. [illegible] यदि हि [illegible]

[illegible]

स्यादेतत्— कुलालमात्राकारविनिर्मितस्थापकविनियुक्तेषु ...ऽपि विलक्षणस्वभावमयाबागोलकेषु विभिन्ननिर्विकल्पोद्भवानुभूयमानेष्वपि विजातीयभेदग्राहकविकल्पवत् सजातीयभेदग्राहकविकल्पासंभवो दृष्टः, तादृप्यात्, एवमिहापि भविष्यति।

एतदप्ययुक्तम्, सादृश्यस्य परिकल्पितत्वात्। परिकल्पितत्वे च सजातीयभेदग्राहकविकल्पप्रभवाप्रतिबन्धकत्वात्। प्रतिबन्धकत्वे च विजातीयभेदग्राहकविकल्पोदयोऽपि न स्यात्। न चैवं भेदे सति सादृश्यस्य परिकल्पयितुं शक्यत्वात्। कथमेतत्: पुरुषेच्छामात्रनिबन्धनत्वात्। तदेककारणात् तत्कार्येभ्यश्च व्यावृत्तिलक्षणस्य सादृश्यनिबन्धनस्य मिथोऽत्यन्तविलक्षणस्वभावत्वस्वभावयोर्भेदो वाच्यत्वात्। तथा हि—सजातीयाद् ...तीयस्याकुलता अविशेषेण विलक्षणत्वे सर्वभावानां कः केन समानकारणः? समानकार्यो वा? इति स्वबुद्ध्यैवानुसारं परि... ... निर्मीलय चिन्त्यताम्, इति। अस्ति च समानकारणस्वभावत्वात् ... कार्यत्वादिति,

...? ... ...

सर्वभावानां ... यथादर्शनेन ... ... प्रसङ्गेन,

प्रकृतं तावत्:-

स्यादेतद्, असौ निर्विकल्पानुभवो विजातीयभेदग्रहणेऽभ्रान्तः, सजातीयभेदग्रहणे पुनर्भ्रान्तः, इति; अतस्तद्ग्राहकविकल्पासमायः, इति ।

एतदप्यसद्, एकस्य भ्रान्ताभ्रान्तत्वायोगात्, अभ्रान्तविशेषणानुपपत्तेश्च ।

अथोच्येत-असौ विजातीयभेदग्रहणे पटुः, इतरभेदग्रहणे पुनरपटुः; पटुत्वनुभवाहितसंस्कारप्रबोधसामर्थ्येन विजातीयभेदग्राहकविकल्पनिष्पादनार्थं यालम्, न, 'इतरभेदग्राहकविकल्पनिष्पादनाय' इत्येतदप्यनल्पस्य तमसो विजृम्भितम्; यतः-असावनुभवो येन स्वभावेन विजातीयभेदग्रहणे पटुः, किं तेनैवेतरभेदग्रहणे पटुः? आहोस्विदन्येन?

किञ्चातः?

यदि तेनैव विजातीयभेदग्रहणयम्, तत एव सजातीयभेदग्रहणमप्यविकलं स्यात्, विपर्ययो वा, तथा च सत्युभयत्र तुल्यत्वात्वेऽवैधम् तदनुभवाहितसंस्कारप्रबोधसामर्थ्यस्य तुल्यत्वात्, विजातीयभेदग्राहकविकल्पवदितरभेदग्राहकविकल्पोऽपि स्याद्, विपर्ययो वा, तदाहितसंस्कारस्य विकल्पनिबन्धनत्वोभयत्र तुल्यत्वात् ।

१. अपरो वेद एव मन्यते । २. निर्विकल्पानुभवेन हि सजातीयभेदो [illegible] ..भेदधीमार्ग [illegible] ..भावेन । यदि विजातीयभेदग्रहणेऽभ्रान्त...निष्पादितं विजातीयभेदग्राहकं विकल्पमुत्पादयति सजातीयभेदग्रहणे भ्रान्त उत्पादयति ।...... [illegible] सजातीयभेदग्राहक विकल्पं नोत्पादयति न पूर्वविरोध । ३. सजातीय [illegible] । ४ [illegible] । [illegible] । ५. निर्विकल्पानुभव । ६. सजातीय [illegible] ७. [illegible] । ८. सजातीय । ९. निर्विकल्प । १०. सजातीय । ११. [illegible] । १२. विजातीयसजातीयभेदग्रहणे.. । १३. स्वभावसंस्कार । १४. [illegible] सजातीयभेद...सजातीयभेदग्रहणं स्यात् [illegible]...[illegible] [illegible] । १५. अनुभव ।

अथान्येनानुभयस्योभयस्यभावापत्तिः, यथा च सति स
भावयोर्धर्मत्वादनुभयस्य च धर्मित्वाभिधाने भेदाभेदाभ्युपग
रूपमभयो दोषोऽनिवार्येण, इति, शृण्वतां प्रमाणार्थमुपायः। प
कल्पितोभयस्यभावाभ्युपगमकथनोपायमङ्गात् प्रयासमात्र
लोऽभीष्टफलविकलो दोषाशनिः, इति चेत्? न, प्रमाणतः
महात्मेन प्रमाद्यापहियमाणकुशकाशावलम्बनप्रायत्वात्तदुपयो
पायस्य तथाहि-परिकल्पितोभयस्याभावानभ्युपगमेन परमार्थ
तोऽसौ न विजातीयभेदग्रहणसमर्थो नाऽपि सजातीयभेद
हणादन्यभाव:, इति। अतोऽनुभयस्य स्वभावातिमात्रमनु
भवत्प्रसङ्ग इति। तदेव [illegible]
तम इति चेत्, अहो शास्त्रं सत।

[illegible]

येनेदानींतनानामप्रमाणत्वप्रसङ्गात् । तथाऽस्माकमप्यर्वाग्दृशां चित्त्वात् सतोऽपि सजातीयभेदस्य तत्रानवगमः, सकलाविद्यामलकलङ्कविकलास्तु योगिनोऽवगच्छन्त्येव, इति ।

तदप्ययुक्तम्, ईदृशयोगिनां प्रायोऽधप्रहोत्तरकाले प्र-सिद्धताभावात्, सजातीयभेदस्य च कदाचित् केनचिदपि अनुपलब्धेः 'योगिनो गृह्णन्ति' इत्येतदपि श्रद्धागम्यम्, प्रमाणाभावात्, इत्ययुक्तम् ।

यदप्युक्तम्–"एकं सामान्यम्, अनेके विशेषाः" इत्यादि,–तदप्ययुक्तम्, अनभ्युपगमात् । नहि यथोक्तस्वभावं सामान्यमुपगम्यतेऽस्माभिः, युक्तिरहितत्वात् । तथाहि–तदेकादिरूपमेकं सामान्यमनेकेषु देशकालस्वभावभिन्नेषु विशेषेषु किमात्मना वा? देशेन वा वर्तेत? न तावत्सर्वात्मना, सामान्यस्य बहुत्वप्रसङ्गात्, विशेषाणामनन्तत्वात्, एकविशेषव्यतिरेकेण शेषाणां सामान्यशून्यतापत्तेः, आनन्त्ये चैकत्वविरोधात् । नाप्येकदेशेन, सदेशत्वप्रसङ्गात् । न च गगनवद् व्यापित्वात् वर्तेत, अकलङ्कन्यायानुसारि चेतोहरं वचः, अविचारितरमणीयत्वात् । कार्त्स्न्यैकदेशव्यतिरेकेण वृत्त्यदर्शनात् । [illegible]

उभयव्यतिरेकेण समस्तो वृत्तिः, इति चेत्? न, असिद्धत्वात्, समस्तः सप्रदेशत्वाभ्युपगमात् । निःप्रदेशत्वे व्यापकत्वा-प्रसङ्गात् । तथाहि–येन देशेन पिण्डेन सह संयुक्तं गगनं किं तेनैवान्यपिण्डादिभिरपि किं तेनैव? आहोस्विदन्येन? इति । यदि तेनैव, पिण्डानेकदेशानामेकत्वापत्त्यादिप्रसङ्गः, [illegible] पक्षे

१. अर्वाग्दर्शिन काले । २. [illegible] सामान्येन [illegible] [illegible] । [illegible] ३. [illegible] । ४. [illegible] । ५. [illegible] । ६. [illegible] । ७. [illegible] । ८. [illegible] । ९. [illegible]

उच्यते-अनेकधर्मात्मकस्य वस्तुनः समानपरिणाम, [illegible] न चात्र सामान्यबुद्धिगोचरत्वपरिकल्पनेऽनवस्था सम्भवः, समानपरिणामस्य तद्विलक्षणत्वात्, [illegible] वस्तुरूपस्य समानपरिणामत्वात्। अतएव च सामान्यभाव पक्षे, 'समानानां भावः सामान्यम्' इति, [illegible] [illegible] त्वप्रयोगात्, अथान्तरभूतभावस्य तद्व्यतिरेकेणापि [illegible] मात्रेऽनुपयोगात्, अथवा, 'समानानाम्' इत्यत्र भावप्रत्ययेन [illegible] । समानत्वं च [illegible] भावे च [illegible] समानत्वानुपपत्तिः, इति समानपरिणाम एव समानबुद्धिप्रसवबीजम् [illegible] । [illegible] [illegible] "विशेषे, न तत्र विशेषान्तरं" ।

किं नाम?

समान इति [illegible] [illegible] ' इति । न [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

च विशेषबुद्धिरिह। इति घटादिषु बुद्धिर्भागद्वयप्रवृत्तिः इति। तथा चोक्तम्—

"वस्तुन एव समानः परिणामो यः स एव सामान्यम्।
असमानस्तु विशेषो वस्त्वेकमनेकरूपं तु ॥ १ ॥"

ततश्च तदेव सामान्यरूपम्, अत एव विशेषरूपम्, समानपरिणामस्यासमानपरिणामाविनाभूतत्वात्। यत एव विशेषरूपम् अत एव सामान्यरूपम्, असमानस्यापि समानपरिणामविनाभूतत्वाद्, इति। न चानेकान्तविरोधः, समानासमानपरिणामयोरन्योन्यं स्वसंवेदनप्रत्यक्षसिद्धत्वात्। [illegible] [illegible]॥

यदुक्तम्—"सामान्यविशेषरूपत्वे सति वस्तुनः [illegible] [illegible]" इत्यादि,—तदपि [illegible] [illegible] केवलं, न पुनर्विशेषप्रसाधकम् इति। न हि 'सर्वं [illegible]—[illegible]—[illegible] सामान्यम्' इत्यभ्युपगच्छन्ति जैनाः। अत किमु [illegible]? " न नित्यं [illegible], [illegible] [illegible]—।

किं तर्हि ?।

[illegible] परिणामः, [illegible] [illegible]। [illegible] [illegible] सर्वथा [illegible] [illegible]।

[illegible], [illegible] [illegible] इति।

अन्यस्य च विप्रयुक्तो, इति, अशोभनमेतद्, अतिप्रसङ्गात्, एवमामुष्मिकव्यवहारोऽप्यसङ्गतः, इति स्थितम्।

स्यादेतद्-विशिष्टहेतुफलभावनिबन्धन एव सर्व एवायमैहिकामुष्मिकव्यवहारः; तथाहि विशिष्टां रूपादिसामग्रीं प्रतीत्य विशिष्टमेव संवेदनमुपजायते, ततश्च तदेव तस्य ग्राहकमभिधीयते, न पुनरन्यद्, अतिप्रसङ्गात्; एवं स्मरणाद्यपि भावनीयम् इति [illegible] प्रसङ्गोऽप्यनवकाश एव, [illegible] देऽप्यु[illegible] भावेनैव स्वामेव सन्ततावाहितसामर्थ्यस्य कर्मणः फल[illegible]नात्। अतो य एव सन्तानः कर्ता, स एव भोक्ता, इति; तथाहि-यः [illegible] कुशले प्रवर्तते, स अद्यपि तदैव सर्वथा विनश्यति तथा[illegible] निरुद्ध्यमानः स्वानुरूपकार्योत्पादनसमर्थं सामर्थ्यविशेषं स्वतो आधाय निरुध्यते, यतः-सामर्थ्यविशे[illegible] परिणामेन कालान्तरपरिणामसञ्जातवासनापरिपाकात् सहकारिप्रत्ययसमवधानोपजनितप्रबोधात्, फलविशेषनिर्वर्तकत्वा[illegible] [illegible]। प्रतीतश्चायमर्थः, तथाहि-रसायनादिभिः प्रथमोपनिपातवेलायामाहितो विशेषः [illegible] तदुत्तरोत्तर[illegible] जननेन पश्चा[illegible] [illegible] [illegible]। तथा लाक्षारसनिषेकोपजनितसामर्थ्यं मातुलिङ्गकुसुमसुप्तरागविशेषोपजननेन फलो[illegible] वर्तिनि केसरस्य रक्ततादिभव[illegible] इति दृष्टान्त[illegible]।

[illegible]-"मुक्तिरपि प्राणिनामसङ्गता" इत्यादि-" याव-

---

१. [illegible]। २. [illegible] भव। ३. [illegible]। ४. [illegible]। ५. [illegible]। ६. [illegible]। ७. [illegible]। ८. [illegible]। ९. [illegible]। १०. [illegible]। ११. [illegible] ॥ १ ॥" १२. [illegible]। १३. [illegible]। १४. [illegible]। १५. [illegible]। १६. [illegible]। १७. [illegible]। १८. [illegible]। १९. [illegible] २०. [illegible]।

स्वरूपाः सामर्थ्यप्रकर्षवता रूपभेदेनानुगतानन्तरात् क्षणात् प्रकर्षप्राप्तिनरूपभेदात्, तेऽप्यन्यस्मादपि, इति क्रमेण परमप्रसवपरम्परायां विवक्षितफलापेक्षया परमक्षणकालभाविनः परतरतमतिशयमासादयन्ति, यतः कार्यजन्मौपयिकविशिष्टरूपमित्यत्र, इति।

एतदप्ययुक्तम्, विहितोत्तरत्वात्; नहि ... कारणे विशेषाधानमन्तरेण समस्तलक्षणकार्यविशेषो युक्तः, अतिप्रसङ्गात्। विशेषाधानस्य चैकक्षणमधिकृत्य निराकृतत्वात् प्रबन्धचिन्तायामपि तुल्यत्वात्, क्षणेऽपरिदेकेन प्रबन्धाभावात्। उक्तं च—

"विशेषहेतवस्तेषां सत्यपि न कथञ्चन।
नित्यानामिव युज्यन्ते क्षणानामविशेषतः ॥ १ ॥"

अथ तदनन्तरभावित्वम्, तदप्ययुक्तम्, तस्य हि तत्कालोपजातसकलपदार्थसाधारणत्वात्,

"तदनन्तरभावित्वात् तत्फलत्वं प्रकल्प्यते।
विश्वस्य कारणं तर्हि न चैव सर्वस्य सर्वतः

१. [illegible]

विशिष्टकार्यजननस्वभावं हीष्यते यतः ।
मुख्योऽपि तस्य कार्यस्य कारणानन्तरं कथम् ॥ २ ॥
गम्यते तत्स्वभावत्वं न च तुल्यः फलान्तरं ।
तथैव तस्य व्यापारः, इति चेत् तन्न युज्यते ॥३॥
क्षणभङ्गसमुच्छेदाद् व्यापारो नागतो यतः ।
उत्पत्तिव्यतिरिक्तश्च व्यापारो नेष्यते इति चेत् ? ॥४॥
व्यापारकालभावित्वात् कारणाभिन्नकालता ।
फलस्यापि च सत्यत्वं कार्यकारणता कुतः ॥५॥"

न चापि विशिष्टक्रियाद्वयम्, इत्यतिप्रसङ्गेनानस्य सं-धर्म्य समानत्वात् सर्व एव हि पदार्थो विशिष्टक्रियाहेतवः । इत्यलं प्रसङ्गेन ।

तदेवं क्षणिकत्वाभावात्तत्तुल्यभावानुपपत्तिः, इति स्थितम् ।

'असति चास्मिन् विशिष्टां कार्यसामर्थ्यं प्रतीत्य विशि-ष्टमेव संवेदनमुपजायते ' इत्यादि, यदुक्तम्, तदसमेतपक्ष मेवायमस्मयम् । तथाभ्यस्यमानयथावदनुभवभावितमेव वि-ष्टजनोपहास्यं मुग्धजनविभ्रमकरं यदुक्तम्—"क्षणभेदेऽप्युपादा-नोपादेयभावेन कथमेव तत्तदाधारानामधर्मस्य कर्मणः फल

१. विनीत तन्त्रानुसारं । [illegible] पाठ–विशिष्टेति २. म-दादिकार्यजननस्वभावस्य तदैवात तत यात [illegible] पदादकालान स्वात न चोपदम तदन्तर पदादर्थापि तुल्य, ततोऽनन्तर पदादर्थानुत्प-त्तमानत्वात । ३. कारणानन्तरं कार्योत्पत्तेः इति कारणस्य विशिष्टकार्य-जननस्वभावत्व नाभ्युपगम्यते, किन्तु तस्य कारणस्य तथैव विशिष्ट कार्ये व्या-पार इति कारणस्य तत्स्वभावत्वमभ्युपगम इति चेत । ५. क्षणनाशे नि-त्यत्वं । [illegible] कारणस्य । ६. कार्योत्पत्तिरेव कारणस्य कार्ये व्यापार कारणसत्तातोऽतिरिक्तो व्यापारो भवतीत्यर्थः । तदथ [illegible]
७. अन
[illegible]

ानाद्" इत्यादि; तथा 'यः कुशले प्रवर्त्तते, स यद्यपि तद्
सर्वथा विनश्यति, तथापि निरुध्यमानः स्वानुरूपकार्योत्पादन
समर्थं सामर्थ्यं विज्ञानसन्ततावाधाय निरुध्यते' इत्यादि च

अत्र विशेषत उच्यते-सर्वमिदमयुक्तम्, सामर्थ्याधान
स्यासिद्धत्वात्; तथाहि-किमिदं सामर्थ्यं नाम? किमुत्तर
कार्यभाव एव? उत तद्गतकार्यान्तरनिर्वर्त्तनसमर्थः शक्तिविशेषः
आहोस्विदात्मना? इति, यदि-'उत्तरः कार्यभाव एव तमाधाय
निरुध्यते' इत्यभ्युपगम्यते, हन्त! तर्हि क्षणिकत्वविरोधः
ह्यनुत्पन्नो विरुद्धो वाऽसौ तदाधानकर्तृत्वे प्रभुः, उदयकाला
नाभ्युपगमे च द्वयोरपि तुल्यकालप्रसङ्गः। अथ तद्गत
कार्यान्तरनिवर्त्तनसमर्थः शक्तिविशेषस्तमाधाय निरुध्यते
त पूर्वोक्तदोषः, तस्य कार्यव्यतिरेकेणानभ्युपगमात्, तदा
मलाभकाल एव चोत्तरकालभाविनोऽपि तन्निवर्त्यस्य कार्या
न्तरस्य भवनप्रसङ्गः, तद्भावमात्रापेक्षित्वात्, इतरस्यापि भाव
मात्रेणैव जनकत्वात्, अनन्तरभवने वा तन्निर्वर्त्त्यापत्तेरति
प्रसङ्गात्।

१. सामर्थ्यं। २. कार्यभावं। ३. कुशल। ४. उत्तरकार्यगत।
. तस्मादुत्पन्नोऽविनष्टश्चेत्तरं कार्यं जनयतीति प्रसङ्ग। एवं च क्षणिकत्वं
कुशलकारिणो द्वितीयक्षणेऽप्यवस्थानप्रसङ्ग। ६. अथ कुशलकारी कुशलकारण
ण एवोत्तरकार्यं जनयतीत्यभ्युपगम्यते तदा कार्यकारणयोरेककालताप्रसङ्ग
. दूषणान्तरमाह-तदित्यादि तस्याहितविशेषस्य कार्यस्य य आत्मलाभ
समयेव तन्निष्पाद्यमप्येतत्कार्यभाविकार्यान्तरमपि प्राप्नोति। एवं तस्मादपत्ये
नं यावत्तदेव सुखदु खोपभोगप्राप्तिरित्यर्थः। ८. कार्यान्तरस्य। ९. यतस्त
य कार्यस्याहितविशेषस्य यद्भावमात्र तदपेक्षते कार्यान्तरम्, नान्यत्कार्य
कारणान्तरं, तद्भावस्य समर्थस्यैवोत्पन्नत्वात्। १०. आहितविशेषस्य कार्यस्यापि
११. न कारणान्तरापेक्षया। १२. अथाहितविशेषस्य कार्यस्यानन्तरं तन्निर्व
र्त्यं कार्यान्तरं भवतीत्यभ्युपगम्यते प्राक्तनदोषपरिहाराय, तदा तेन समर्थ
रूपेणानन्तरभूतेन तन्निर्वर्त्यं कार्यान्तरं तस्यापत्तेरतिप्रसङ्गात्, इदमुक्तं स्यात्
था तदनन्तरभाविस्वसन्ताने निर्वर्त्यं कार्यान्तरमेवमन्यसन्तानेऽपि तदनन्त
रभाविस्वकार्यान्तरं तन्निवर्त्यं प्रसज्यतीत्यर्थः। १३. कुशलकारीक्षण.।

सत्सत्त्वादिरे विरोधि[illegible] [illegible]
अतोऽपि भावे [illegible] विरोधादिति [illegible]
न च [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible]
न [illegible]
[illegible]
प्रमाणाप्रवृत्तेः । [illegible] न [illegible]
[illegible]
स्यात्, [illegible] [illegible]
[illegible]

वन्निर्विषयत्वात्, अतो विरोधिधर्माध्यासितस्वरूप एव वस्तुन्यनेकान्तवादिन एव सकलव्यवहारसिद्धिः। पीडानिर्वेदादीनां च कथञ्चिदेकाधिकरणत्वान्मुक्तिसिद्धिश्च नान्यस्य।

तस्माद् व्यवस्थितमेतद्-एकान्तवादिन एव मुक्त्यभावप्रसङ्गः, इति।

स्यादेतद्-विरोधिधर्माध्यासितस्वरूपत्वे सति वस्तुन एकरूपाभावात् तन्निबन्धनव्यवहाराभावः, न हि शीतोष्णस्पर्शयोरेकत्वमस्ति, तयोर्विरोधात् इति।

अत्रोच्यते-अथ कोऽयं विरोधः? अन्यतरभावेऽन्यतराभावः, इति चेत्? अस्त्वेतत्, किन्तु शीतोष्णस्पर्शयोर्यो विरोधः, स किं स्वरूपसद्भावकृत एव? उतैककालासम्भवात्? आहोस्विदेकद्रव्यायोगेन? किमेककालैकद्रव्याभावेन? उतैककालैकदेशासम्भवेन? आहोस्विदभिन्ननिमित्ततयेति?

किञ्चातः?

न तावत्स्वरूपसद्भावकृत एव शीतोष्णस्पर्शयोर्विरोधः, यदि शीतस्पर्शोऽनपेक्षितान्यनिमित्तः स्वात्मसद्भावे [illegible] स्पर्शेन सह विरुध्येत, उष्णस्पर्शो वा तेन अन्यथा, [illegible] ऽपि शीतोष्णस्पर्शयोरभाव एव स्यात्। [illegible] दृष्टत्वानान्यतरस्य, न [illegible] पदार्थान्तरसद्भावात्। [illegible] इति। न चैककालासम्भवात्, यत [illegible] सद्भाव उपलब्धत एव, यथा शीता [illegible] वा, उष्णस्पर्शि, न च विरोधः न चैकद्रव्यायोगेन [illegible] द्रव्येण तयोर्योगो भवत्येव तथा च शीतस्[illegible] विरावणे [illegible] लोहभाजने शीतस्पर्शो भवति, तत्रैव [illegible] उष्णः, इति न च विरोधः, न

१. [illegible] २. [illegible] ३. [illegible]। ४. [illegible]

चैककालिकद्रव्याभावतो विरोध, यत एकस्मिन्नेव काले एकस्मिंश्च द्रव्येऽनयोरभाव एव । आहि—प्रकटदृष्टकस्थालकेऽभिन्नसम्बन्धे उपलभ्येते भवति तत्र तु गण्डशील इति । न च विरोध, एककालिकद्रव्यैकप्रदेशासम्भवविरोधसिद्धेः एव, एकप्रदेशस्य प्रदेशाभावेनावयवावयविभेदानुपपत्तेर्भिन्नधर्मत्वात् । भिन्नधर्मयोश्चैकत्वं विरुद्धमेव, अन्यथा तद्भेदाभावप्रसङ्गात् । न चैवं सदसत्त्वनित्यानित्यादिभेदाना भिन्नधर्मत्वम् एकत्रैव भावात्, भावस्य च स्वद्रव्यक्षेत्रकालभावरूपेण सत्, परद्रव्यक्षेत्रकालभावरूपेण चासत् इत्यादिना प्रतिपादितत्वात् । ततश्च तामसम्भवभाविना विरोधेन नियमभाविनामपि विरोधकल्पना न्याय्या अतिप्रसङ्गात् । नहि श्रावणत्वं विरुद्धमपि घटादिसत्त्वेन तामसत्तया [illegible] तथा [illegible] अनुभवप्रमाणकाश्च सत्ताऽ[illegible] [illegible] सङ्गात् । अभिन्ननिमित्तत्वनाय विरोध [illegible] नहि यस्य ज्ञानस्यापि निमित्त तदेवाप्य[illegible] [illegible] [illegible] प्रस[illegible] । न च स[illegible] [illegible] नानाभ्युपगमात् न [illegible]

एकान्तेनैकत्वासिद्धेः धर्मधर्मिरूपत्वात्। धर्मधर्मिणोश्च भेदाभेदस्य प्रतिपादितत्वात्। इति कृतं विस्तरेण।

विरुद्ध–न च सकृदा वस्तुन्यनन्तरोपपत्तिलक्षणो विरोधः स उच्यते परैश्छायातपयोरिव, शीतोष्णवत् सुखदुःखवद् वा, तयोः तुल्योऽन्यमानत्वात्, नहि छायातपादिवत्प्रतीतिप्रतनया [illegible] तथा [illegible] तथानुभवसिद्धेः, इति। छाया आतपानुविद्धा न भवति, इति विरोधकल्पनायामपि कः प्रसङ्गः सदसदादिषु? नहि 'अनुष्णेतरः' इति ज्ञानेऽपि सदसदादिरूपाभिधानं युक्तम्, तत्स्वभावभेदोपपत्तेः।

यथोक्तम्–" आत्मात्मीयदर्शनमेव मोहः " इत्यादि, अत्रा-भिप्रायपूर्वकं सर्वथा स्थिरपर्यासक्तागमेनात्मात्मीयदर्शनमेव मोहः, इतीष्यत एव, नित्यैकान्तवादिनस्त्वेतदनुपपन्नम्, दर्शना-योगात्, दर्शनायोगस्य च प्रतिपादितत्वात्, अत एव राग-द्वेषाभावः। इत्यलं विस्तरेण ॥ ७ ॥

इतिमोक्षवादः ॥ ७ ॥

॥ समाप्तमिदमनेकान्तवादप्रवेशाकाख्यं प्रकरणम् ॥

॥ ग्रन्थाग्रं ७२० ॥

॥ कृतिरियं सितम्बराचार्यश्रीहरिभद्रसूरीणाम् ॥

१. [illegible] । २. [illegible] । ३. [illegible] । ४. [illegible] । ५. [illegible] । ६. [illegible] ।

॥ इति श्रीमद्[illegible] ॥

प्रागेवैकान्तासिद्धेः धर्मधर्मिरूपत्वात्। धर्मधर्मिणोश्च भेदाभेदस्य प्रतिपादितत्वात्। इति कृतं विस्तरेण।

[illegible] च एतत् एकानुपलब्ध्योः [illegible] विशेषः न उच्यते पौद्गलातपत्वेन, छायोष्णत्वम् [illegible] वा, इति। [illegible] तथा [illegible], तथानुपलब्धेः, इति। छाया आतपानुविद्धा न भवति, इति विरोधकल्पनायामपि कः प्रसङ्गः सदसदादिषु? नहि 'अनुष्णेन' इति शीतेऽपि तद्व्यतिरेकाभिधानं युक्तम्, तत्स्वभावभेदप्रसक्तेः।

यदोक्तम्—"आत्मात्मीयदर्शनमेव मोहः" इत्यादि, अत्राभिप्रायपूर्वकं सर्वथा स्थिरस्यात्मन आत्मीयस्य दर्शनमेव मोहः, दर्शनेऽपि च, नैरात्म्यैकान्तवादिनस्त्विदमनुपपन्नम्, दर्शनायोगात्, दर्शनायोगस्य च प्रतिपादितत्वात्, अत एव रागाद्यभावः। इत्यलं विस्तरेण ॥५॥

इति मोक्षवादः ॥५॥

॥ समाप्तमिदमनेकान्तवादप्रवेशाख्यं प्रकरणम् ॥

॥ ग्रन्थाग्रं ७२० ॥

॥ कृतिरियं सिताम्बराचार्यश्रीहरिभद्रसूरीणाम् ॥

---

१. [illegible] । २. [illegible] । ३. [illegible] । ४. [illegible] । ५. [illegible] । ६. [illegible] ।

॥ इति श्रीमदनेकान्तवादप्रवेशप्रकरणावचूरिः ॥

पदार्थेष्वेव न्यायसिद्धेः धर्मधर्मिरूपत्वात्। धर्मधर्मिणोश्च भेदाभे-दस्य प्रतिपादितत्वात्। इति कृतं विस्तरेण।

किञ्च न च तत्र वस्तुस्वभावानुपपत्तिदशायां विरोधः न उष्णेन परिच्छायातपयोर्वा शीतोष्णवत् युगपत् स्पर्शो वा, इति। एकत्रावस्थानात्, यदि छायातपादिवदात्मानं तत्तया इष्टं तदनुविद्धा सदसती तद्भेदेनानुपलम्भात्, तथा च सत्त्वात्, तथानुपलब्धेः, इति। छाया आतपानुविद्धा न भवति, इति विरोधकल्पनायामिह कः प्रसङ्गः सदसदादिषु? नहि 'अणुर्महान्' इति लोकेऽपि तदभिधानं युक्तम्, तत्स्वेनात्मभेदोपपत्तेः।

यथोक्तम्–" आत्मात्मीयदर्शनमेव मोहः " इत्यादि, अना-भिष्वङ्गपूर्वकं सर्वथा स्थैर्यासनागतमात्मात्मीयदर्शनमेव मोहः, दर्शनपक्ष एव, नैकान्तैकान्तवादिनामित्यदमनुपपन्नम्, दर्शना-योगात्, दर्शनायोगस्य च प्रतिपादितत्वात्, अत एव राग-द्वेषाभावः। इत्यलं विस्तरेण ॥ ५ ॥

इति मोक्षपादः ॥ ५ ॥

॥ समाप्तमिदमनेकान्तवादप्रवेशकाख्यं प्रकरणम् ॥

॥ ग्रन्थाग्रं ७२० ॥

॥ कृतिरियं सिताम्बराचार्यश्रीहरिभद्रसूरीणाम् ॥

---

१. वस्तुनोऽनेकान्तानुगमे वस्तुनो दर्शनान्तरापत्तिर्विरोध। २. सद-सदादयो न [illegible] अवस्थितिश्च। न छाया नातपादिगता। ३. यत्र सार्धं स्थितं न [illegible] अगत्वं च यस्य विना नैति नियमेन मिथोऽनुविद्धा। ४ [illegible] नभान। ५. तयोरनुपपन्नयोः। ६. आत्मदर्शने धारणा।

॥ इति श्रीमदनेकान्तवादप्रवेशप्रकरणावचूरिः ॥

एकान्तेनैकत्वासिद्धेः धर्मधर्मिरूपत्वात् । धर्मधर्मिणोश्च भेदाभे-
दस्य प्रतिपादितत्वात् । इति कृतं विस्तरेण ।

विरुद्ध-न च दृष्टा वस्तुनस्तत्प्रत्ययोपाधिकृतभागो विरोधः
च उच्यते परैश्छायातपयोरिव, शीतोष्णवत् सुखदुःखवद् वा,
इति । दृष्टोऽस्माभिस्तावत्, नहि छायातपयोरत्यन्तभिन्नतया
इतरेतरानुविद्धा सहभावः, तदन्योन्यानुवेधात्, तथा
स्वभावत्वात्, तथानुभवसिद्धेः, इति । छाया आतपापेक्षा
न भवति, इति विरोधकल्पनायामपि कः प्रसङ्गः सदसदादिषु ?
नहि 'अशुद्धचेतन' इति ज्ञानेऽपि तद्वत्साङ्कर्याभिधानं युक्तम्,
तस्यैवभावभेदोपपत्तेः ।

यच्चोक्तम्—" आत्मात्मीयदर्शनमेव मोहः " इत्यादि, अत्रा-
भिप्रायपूर्वकं सर्वथा स्वपर्यायेतरात्मात्मा तद्दर्शनमेव मोहः,
इत्येतत एव, नैरात्म्यैकान्तवादिनोक्तवदनुपपन्नम्, दर्शना-
योगात्, दर्शनायोगस्य च प्रतिपादितत्वात्, अत एव राग-
द्वेषाभावः । इत्यलं विस्तरेण ॥ ७ ॥

इति भेदवादः ॥ ५ ॥

॥ समाप्तमिदमनेकान्तवादप्रवेशाख्यं प्रकरणम् ॥

॥ ग्रन्थाग्रं ७२० ॥

॥ कृतिरियं सिताम्बराचार्यश्रीहरिभद्रसूरीणाम् ॥

---

१. वस्तुनोऽनेकान्तात्मकत्वे वस्तुनो बहुरन्ध्रापत्तिर्दोषः । २. [illegible] । [illegible] । ३. [illegible] नेति नियमेन [illegible] । ४. [illegible] । ५. तद्वस्तुत्वदे । ६. [illegible] ।

॥ इति श्रीमदनेकान्तवादप्रवेशप्रकरणावचूरिः ॥

चैककालैकद्रव्यप्रभावनो विरोधः, यतः—एकस्मिन्नेव काले एकस्मिंश्च द्रव्येऽनयोरभाव एव; तथाहि—धूपकडुच्छकस्थालकेऽग्निसम्बन्धे उष्णस्पर्शो भवति, तस्यैव तु गण्डे शीतः, इति; न च विरोधः, एककालैकद्रव्यैकप्रदेशासम्भवविरोधस्त्विष्ट एव, एकप्रदेशस्याप्रदेशाभावेनावयवावयविभेदानुपपत्तेर्भिन्नधर्मत्वात्। भिन्नधर्मयोश्चैकत्वं विरुद्धमेव, अन्यथा तद्भेदाभावप्रसङ्गात्। न चैवं सदसन्नित्यानित्यादिभेदानां भिन्नधर्मत्वम् एकत्रैव भावात्, भावस्य च 'यतस्तत्स्वद्रव्यक्षेत्रकालभावरूपेण सत्, परद्रव्यक्षेत्रकालभावरूपेण चासत्' इत्यादिना प्रतिपादितत्वात्। ततश्च नासम्भवभाविना विरोधेन नियमभाविनामपि विरोधकल्पना न्याय्या, अतिप्रसङ्गात्। नहि श्रावणत्वं विरुद्धमपि घटादिसत्त्वेन नासत्तया विरुद्ध्यते, तथोपलम्भात्, 'अनुभवप्रमाणकाश्च सन्तोऽर्थाधिगमे' इति, अन्यथा, तदभावप्रसङ्गात्। अभिन्ननिमित्तत्वेनापि विरोधः सिद्ध एव। नहि यदेव शीतस्पर्शस्य निमित्तं तदेवोष्णस्पर्शस्य, भेदाभावात्, तत्सङ्करोपलब्धिप्रसङ्गाच्च। न च सदसदादिधर्माणामभिन्ननिमित्तता, निमित्तभेदाभ्युपगमात्। न चैकस्मिन्निमित्तभेदो न युक्तः,

१. दण्डके। २. एकस्मिन् काले एकस्मिन् द्रव्ये एकस्मिन् प्रदेशेऽसम्भवलक्षणो विरोधः, शीतोष्णस्पर्शयोरभ्युपगम्यत एवेत्यर्थः। ३. शीतोष्णस्पर्शयोरभ्युपगम्यत एवेत्यर्थः। ४. शीतोष्णस्पर्शयोः। ५. तयोर्धर्मयोर्भेदः। ६. यथा शीतोष्णस्पर्शयोस्तथा। ७. विरोधो हि असम्भवे सति भवति, नियमभाविना च को नाम सम्भवः?। ८. श्रावणत्वं हि घटादिसत्त्वेन सह विरुद्धं नहि सत् घटादि श्रावणो भाव। [illegible] अन्यथा [illegible]। [illegible] श्रावणत्वं घटादिसत्त्वेन सह विरुद्धं [illegible] सह विरुद्धं। [illegible] सह विरुद्धं कथञ्चिद् घटादिसत्त्वेनापि विरुद्धं। [illegible] विरोधो विरुद्धः, इत्थं यथा [illegible], तथा [illegible], एवं [illegible] वस्तुनि विरोधकल्पना न्याय्येति भावः। ९. [illegible] न भवन्ति तदा ते सन्त एव न वस्तुतार्थं। १०. शीत एव। ११. यदि हि शीतोष्णस्पर्शयोरेकमेव [illegible] तद्भेदो न स्यादित्यर्थं। १२. शीतोष्णस्पर्शौ [illegible] सह [illegible] कथं युक्तम्।

पक्षान्तरैकत्वासिद्धेः धर्मधर्मिरूपत्वात्। धर्मधर्मिणोश्च भेदाभेदस्य प्रतिपादितत्वात्। इति कृतं विस्तरेण।

किञ्च-न च यदुक्तं वस्तुन्यन्योन्यपरिहारलक्षणो विरोधः स उच्यते परस्परछायातपयोरिव, शीतोष्णवत् सुखदुःखवद् वा, इति। कुतोऽयमसमानत्वात्, नहि छायातपादिवत्प्रतिनियतया इतरेतरानुविद्धा सदसदादयः, तद्रूपेणैवानुपलम्भात्, तथा स्वभावत्वात्, तथानुभवसिद्धेः, इति। छाया आतपानुविद्धा न भवति, इति विरोधकल्पनायामपि कः प्रसङ्गः सदसदादिषु? नहि 'अणुश्चैतन' इति ज्ञानेऽपि तद्वत्तद्विरोधाभिधानं युक्तम्, तत्स्वभावभेदोपपत्तेः।

यथोक्तम्-"आत्मात्मीयदर्शनमेव मोहः" इत्यादि, अत्राभेदपूर्वकं सर्वथा स्थिरवासनागर्भमात्मात्मीयदर्शनमेव मोहः, तोऽप्यत एव, नैरात्म्यैकान्तवादिनस्त्विदमनुपपन्नम्, दर्शनायोगात्। दर्शनायोगस्य च प्रतिपादितत्वात्, अत एव रागद्वेषाभावः। इत्यलं विस्तरेण ॥ ५ ॥

इतिमोक्षपादः ॥ ५ ॥

॥ समाप्तमिदमनेकान्तवादप्रवेशाख्यं प्रकरणम् ॥

॥ ग्रन्थाग्रं ७२० ॥

॥ कृतिरियं सिताम्बराचार्यश्रीहरिभद्रसूरीणाम् ॥

१. वस्तुनोऽनेकान्तात्मकत्वे वस्तुनो [illegible] । २. [illegible] तदाश्रयो [illegible] । न छाया [illegible] । ३. [illegible] [illegible] स्य च [illegible] नियमेन [illegible] । ६. [illegible] ४ [illegible] । ५. [illegible]

॥ इति श्रीमद्दर्शन[illegible]प्रकरण[illegible] ॥

चैककालिकद्रव्यभावतो विरोधः; यतः—एकस्मिन्नेव काले एकस्मिंश्च द्रव्येऽनयोर्भाव एव; तथाहि—धूपकडुच्छकस्थालकेऽग्निसम्बन्धे उष्णस्पर्शो भवति, तस्यैव तु गण्डे शीतः, इति न च विरोधः, एककालिकद्रव्यैकप्रदेशासम्भवविरोधस्त्विष्ट एव, एकप्रदेशस्याप्रदेशाभावेनावयवावयविभेदानुपपत्तेर्भिन्नधर्मत्वात्। भिन्नधर्मयोश्चैकत्वं विरुद्धमेव, अन्यथा तद्भेदाभावप्रसङ्गात्। न चैवं सदसन्नित्यानित्यादिभेदानां भिन्नधर्मत्वम् एकत्रैव भावात्, भावस्य च 'यत्स्वद्रव्यक्षेत्रकालभावरूपेण सत्, परद्रव्यक्षेत्रकालभावरूपेण चासद्' इत्यादिना प्रतिपादितत्वात्। ततश्च नासम्भवभाविना विरोधेन नियममाधिनामपि विरोधकल्पना न्याय्या, अतिप्रसङ्गात्। नहि श्रावणत्वं विरुद्धमपि घटादिसत्त्वेन नासत्तया विरुद्ध्यते, तथोपलम्भात्, 'अभयप्रमाणकाश्च सन्तोऽर्थाधिगमे' इति, अन्यथा, तदभावप्रसङ्गात्। अभिन्ननिमित्तत्वेनापि विरोधः सिद्ध एव। नहि यदेव शीतस्पर्शस्य निमित्तं तदेवोष्णस्पर्शस्य, भेदाभावात्, तत्सङ्करोपलब्धिप्रसङ्गाच्च। न च सदसदादिधर्माणामभिन्ननिमित्तता, निमित्तभेदाभ्युपगमात्। न चैकस्मिन्निमित्तभेदो न युक्तः,

१. दण्डके। २. एकस्मिन् काले एकस्मिन् द्रव्ये एकस्मिन् प्रदेशेऽसम्भवलक्षणो विरोध, शीतोष्णस्पर्शयोरभ्युपगम्यत इत्यर्थः। ३. शीतोष्णस्पर्शयोरभ्युपगम्यत इत्यर्थः। ४. शीतोष्णस्पर्शयोः। ५. तयोर्धर्मयोर्भेद। ६. यथा शीतोष्णस्पर्शयोस्तथा। ७. विरोधो हि सम्भवे सति भवति, विनाभाविना च को नाम सम्भव?। ८. श्रावणत्वं हि घटादिसत्त्वेन सह विरुद्धं नहि सन् घटादि श्रावणो नाम। परसत्त्वेनापि सद्नासदित्यपि, अपि तु विरुध्यत एव, अन्यथा श्रावणत्वप्रसङ्गमेव स्यात्। ततो यदि श्रावणत्वं घटादिसत्त्वेन सह विरुद्धं कथं तदसत्त्वेनापि सह विरुद्धं? अथ सत्त्वेन सह विरुद्धं कथन्नहि घटादिसत्त्वेनापि विरुद्धं? सत्त्वेनासत्त्वेन च तदेकस्य विरोधो वेदः, इत्येवं यथा न च विरोधकल्पना, तथा सत्त्वेन सम्भवाभावात्, एवं सदा तदसद्भावके वस्तुनि विरोधकल्पना न्याय्येति भाव। ९. यदनुभवसाक्षात् यतो न भवन्ति तदा ते सन्तः एव न स्युरित्यर्थः। १०. सार एव।
१. यदि हि शीतोष्णस्पर्शयोरेकत्वमेव स्यात् तदैतयोर्भेदो न स्यादित्यर्थः।
२. शीतोष्णस्पर्शयोः सहभावविरोधेन सह परस्परविरोधेन भावानुपपत्तिः।